THE

SARASWATI MANIMALA.

(NIGHANTU MANIMALA)

OR

VAIDICA KOSHA.

EDITED AND PUBLISHED BY

VIDYAVACHASPATI PANDITA MADHUSOODANA OJHA, COURT PANDIT TO H. H. THE MAHARAJA OF JAIPUR.

FIRST EDITION.

PRINTED AT

THE "BALCHANDRA PRESS,

JAIPUR.

ALL RIGHTS RESERVED BY THE AUTHOR. 1906 PRICE AS. 8

श्रीः ।

सरस्वतीमणिमाला ।

(निघण्टुमणिमाला)

वैदिककोषः

जयपुरराजसभाप्रधानपण्डितविद्यावाचस्पति
श्रीमधुसूदनशर्म्मणा मैथिलेन विरचितः ।

प्रथमं संस्करणम् ।

सोऽयं
जयपुरे बालचन्द्रयन्त्रालये मुद्रयित्वा
प्रकाशितः ।
शाके १८२८

मूल्यमाणकाष्टकम् ।

13594

श्रीः ।

भूमिका ।

सुप्रतिपन्नमिदं सर्वैरपि महाचर्यैर्यद्वेद एव भारतीयानां परं निःश्रेयसकारणम्, असाधारणो गौरवहेतुः, गरीयसी संपच्चेति । स चाद्य सर्वपुरुषार्थहेतुः, कालपर्ययाद्विपर्यस्तमातेभिरस्माभिरत्यर्थमुपेक्षित इत्यपि भावयन्त्येव कालेऽस्मिन् भावुका विपश्चितः । परं चिराद्वेदार्थपरिशीलनपरम्पराया विच्छिन्नत्वेन तदर्थमतितरां प्रयतमानैरपि बहुभिर्नाशानुरूपं फलमुपभुज्यत इति तस्य पुनः प्रचाराय तदर्थबोधनायोपयुज्यमानानामङ्गग्रन्थानां प्रचार इदानीं बहुतरमपेक्ष्यते, अर्थबोधनाय चोपयुज्यमानेष्वपि बहुष्वङ्गेषु कोश एव प्रथमं सोपानमिति लोकसाम्यादेवावगम्येत विद्वद्वरैः । वेदाङ्गः कोशश्च समाम्नायापरपर्यायो निघण्टुनामातिप्राचीनो भगवद्यास्ककृतनिरुक्ताख्यभाष्यसंवलितः प्रसिद्ध एवेव सर्वत्र । परमत्र पठितानां नाम्नां मुक्तकरूपतया

न नाति सौकर्येणाभ्यसितुं पारयन्ति विद्यार्थिनः, न चात्राभ्यसनसौकर्यार्थमुपयुज्यमानः सन्निवेशक्रमोऽपि यथावद् दृश्यते, बहवश्च शब्दा अत्र सन्दिग्धार्थकत्वेनैवोपनिबद्धाः, भाष्यकारेण च भगवता यास्केन सुविचार्य कृतेऽपि तदर्थनिर्णये न ततः सम्यगवगन्तुं पार्यते प्रथमाधिकारिभिः। ताभिरेताभिरनुपपत्तिभिर्जायमानां वेदार्थाधिगमेच्छूनामुत्साहहानिमालोच्य तन्निवर्तनाय, यथाशक्यमहं प्रावर्तिषि। तत्र देशेऽस्मिंश्चिरात्प्रवृत्तां पद्यमयकोशाभ्यसनपरिपाटीमनुरुध्य पद्यमयेनानेन प्रबन्धेन निघण्टूक्ताः शब्दाः प्रकरणशो विभज्योपनिबद्धाः सन्दिग्धाश्चापि निरुक्तप्रतिपादितार्थेन व्याख्याताः, किं च बहुतरोपयुक्तो दैवतनिरूपणांशोऽपि निरुक्तविवृतः सूक्ष्मरूपेणेह प्रतिपादितः। तदवश्यं सम्यगभ्यस्तोऽयं निबन्धो वेदार्थविज्ञानेप्सूनामत्यर्थमुपकुर्यादिति विश्वसिमः।

अत्र च ग्रन्थे निघण्टुप्रतिपादिता एव शब्दा उपनिबद्धा नातिरिक्ताः। यद्यपि सन्त्येवापरेऽपि बहवः शब्दा वेदेषु श्रूयमाणा ये नोपनिबद्धा भगवता निघण्टुकृता, न

च स्पृष्टा भगवता यास्केनापि; परं नैतेऽत्राप्युपनिबद्धाः। तेषामपि तु शब्दानां ब्राह्मणग्रन्थानुसारि निरूपणं चिकीर्षितमस्माभिः; तद्यदि ग्रन्थमिमं पर्यालोच्य प्राज्ञवरा वर्द्धयिष्यन्त्यस्मदुत्साहं नचिरादेवापरेण भागेन निघण्टुष्वनभिहितानामपि शब्दानां कोशं प्रकाशयिष्यामः। अन्ततश्च प्रीयतामेतेन व्यापारेण भगवान् भूतभावनो वेदपुरुष इत्याशासाना यत्नमिमं सफलयितुं विदुषां सापेक्ष दृष्टिपातमभ्यर्थयामहे। इति शुभम्।

वैदिककोषस्य विषयानुक्रमः ।

		पृष्ठे	श्लोकाः
दैवतवर्गः—			
१	त्रिलोकीस्था देवताः	१	१ – ७
२	भूमिष्ठा देवताः	२	८ – १८
३	अन्तरिक्षस्था देवताः	३	१०–२४
४	दिविष्ठा देवताः	४	२५–३१
दिव्यवर्गः—			
१	द्यावापृथिव्यौ	६	१ – ३
२	पृथ्वी	६	४ – ४॥
३	हिरण्यम्	७	४॥ – ६
४	अन्तरिक्षम्	,,	६ – ७॥
५	दिशः	,,	७॥ – ८॥
६	किरणाः	,,	८॥ – ११

		पृष्ठे	श्लोकाः
७	दिनम्	८	१२—१२
८	उषाः	”	१३—१४
९	रात्रिः	”	१५—१६
१०	मेघः	८	१७—२०
११	जलम्	९	२१—२७।
१२	नदी	१०	२८—३१।
१३	अश्वाः	१०	३२—३६

मनुष्यवर्गः—

१	मनुष्यः	११	१—२॥
२	मेधावी	१२	२॥—३
३	स्तोता	”	४—४
४	ऋत्विक्	”	५—५
५	अध्वरः	”	६—५॥
६	चौरः	१२	५॥—७
७	अपत्यम्	१३	७—८

		पृष्ठे	श्लोकाः
धर्मवर्गः—			
१	महान्	१३	१ – २
२	क्षुद्रः	१४	३ – ३
३	बहुः	१४	४ – ४
४	समीपः	१४	४ – ५॥
५	दूरः	१४	५॥ – ६
६	पुराणः	१४	६ – ६॥
७	नवीनः	१५	६॥ – ७
८	अन्तर्हितः	१५	७ – ८
९	सुन्दरः	१५	८ – ९
१०	रूपम्	१५	९ – १०॥
११	हस्तौ	१५	१०॥ – १२
१२	अङ्गुलयः	१६	१३ – १४
१३	कर्म	१६	१४ – १५
१४	यज्ञः	१६	१५ – १६॥

	पृष्ठे	श्लोकाः
१५ सत्यम्	१७	१६॥–१७
१६ वाक्	१७	१७–२१
१७ प्रज्ञा	१७	२१॥–२३॥
१८ सुखम्	१८	२३–२४॥
१९ बलम्	१८	२५–२७
२० क्रोधः	१८	२७–२८
२१ वज्रम्	१८	२८॥–२९॥
२२ युद्धम्	१९	२९॥–३४
२३ धनम्	१९	३५–३६
२४ गौः	२०	३६–३७
२५ अन्नम्	२०	३७–३८
२६ गृहम्	२०	३८–४०
२७ कूपः	२१	४०–४१
२८ मज्जमनम्	२१	४१–४२॥
२९ शीघ्रः	२१	४२॥–४५

		पृष्ठे	श्लोकाः
क्रियावर्ग—			
१	गतिः	२२	१ – १०
२	व्याप्तिः	२३	१० – ११
३	ईरणम्	२३	११ – ११॥
४	अन्वेषणम्	२३	११॥ – १२
५	भर्त्सा	२३	१२ १६
६	परिचर्या	२४	१६ १७
७	याचना	२४	१७ १९
८	ईक्षणम्	२५	१९ – २०
९	इच्छा	२५	२१ – २१
१०	दानम्	२५	२१ – २२
११	पालनम्	२५	२२ – २३
१२	प्रज्वलनम्	२६	२३ – २४
१३	क्षोभनम्	२६	२४ – २५
१४	हवनम्	२६	२५२ – ८

	पृष्ठ	श्लोकाः
१५ शयनम्	२७	२८–२६

उपसर्गवर्गः—

उपसर्गसंग्रहः, निपातसंग्रहश्च	२७	१ – १५

ऐकपदिकवर्गः—

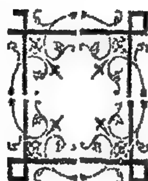
१ द्वाषष्टिपदानि	३०	१ – ६
२ चतुरशीतिपदानि	३०	६ – १३
३ द्वात्रिंशशतपदानि	३१	१३ – २७

ऐकपदिकार्थवर्गः—

१ द्वाषष्टिपदानामर्थाः	३४	१ – २६
२ चतुरशीतिपदानामर्थाः	३७	३० – ६७
३ द्वात्रिंशशतपदानामर्थाः	४२	६८ – १२८
४ दशानवगमोदाहरणानि	४६	१२६ – १४३
५ द्विपदैकार्थसंग्रहः—	५२	१ – ४

		पृष्ठे	श्लोकाः
अनेकार्थवर्गः—			
१	द्व्यर्थसाधारणपदानि	५३	१ – ४
२	अनेकार्थशब्दाः	५४	१ – ६०
३	अनेकार्थधातवः	६३	१ – ८
बृहद्देवतावर्गः—			
१	प्रधानदेवताविचारः	६५	१ – २०
२	अग्निभक्तयः	६७	२१ – ३८
३	इन्द्रभक्तयः	६०	३९ – ५६
४	सूर्यभक्तयः	६२	५६ – ६६
५	अग्निनामानि पञ्च	६४	६६ – ७६
६	इन्द्रनामानि षड्विंशतिः	७६	७६ – १०६
७	सूर्यनामानि नव	२	१०६ – १२०
८	वर्गसंग्रहः कविपरिचयश्च	„	१ – ६

इति शुभम् ।

ॐ तत्सत् ।

ऋग्यजुःसामभिस्तत्त्वं निर्दिशन् सर्वतः सुखम् ।
प्रवर्तयन् ज्ञानरूपी भगवान् मे प्रसीदतु ॥ १ ॥

वेदमन्त्रस्तुताः सर्वा निर्दिश्यन्तेऽत्र देवताः ।
सोमपास्तु त्रयस्त्रिंशत् त्रयस्त्रिंशदसोमपाः ॥ २ ॥

आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवगणावपि ।
प्रजापतिर्वषट्कारो वाश्विनौ वेति सोमपाः ॥ ३ ॥

प्रयाजाश्चानुयाजाश्चावयाजाश्चेत्यसोमपाः ।
एकादशक्रमेणैते भूमौ मध्ये दिवि स्थिताः ॥ ४ ॥

अथाग्निरिन्द्रवायुश्चादित्यश्चेति प्रधानतः ।
देवतास्तिस्र एवैताः पृथ्वी-मध्य-द्युस्थिताः ॥ ५ ॥

आदित्यस्यादित्या, रुद्रा इन्द्रस्य, वसवोऽग्नेः, ।
अधिदेवा अथ मरुतो देवविशो रुद्रपुत्राश्च ॥ ६ ॥

अथेन्द्रस्य तु मरुतो, रुद्राः सोमस्य, वसवोऽग्नेः ।
आदित्या वरुणस्य तु गणिनः सहवासिनो देवाः ॥ ७ ॥

द्रविणोदा जातवेदा वैश्वानर इमेऽग्नयः ।
पार्थिवा उत्तरत्रापि भयोगो दृश्यते क्वचित् ॥ ८ ॥

द्वादश आग्नेय एता, वर्हिद्वारस्तनूनपादिध्मः ।
ईळ उषासानक्ता, स्वाहाकृतयो नराशंसः ॥ ९ ॥

दैव्या होतारा अपि, तिस्रो देवीर्वनस्पतिस्त्वष्टा ।
एषामभिधेयार्थे मतभेदो दृश्यते विदुषाम् ॥ १० ॥

अथ सत्त्वानि वर्ण्यन्ते पृथिव्यायतनानि हि ।
अश्वः शकुनिमण्डूकावक्षो ग्रावा नरस्तुतिः ॥ ११ ॥

वृषभो द्रुघणो नद्य आप ओषधयः पितुः ।
रात्रि-श्रद्धा-पृथिव्यप्वाऽरण्यान्यग्नायि चेत्यपि ॥ १२ ॥

रथ-दुन्दुभि-हस्तघ्ने-षुधी-धनु-ज्या-धनुः-कशाः ।
अभीषु-कवचादीनि युद्धोपकरणानि च ॥ १३ ॥

शुनासीरौ हविर्धाने मुसलोलूखले तथा ।
देवी ऊर्जाहुती, देवी जोष्ट्री, आर्त्नी च रोदसी ॥ १४ ॥

विपाट्छुतुद्र्याविपाशौ द्वन्द्वान्यन्यानि यान्यपि ।
इति षट्त्रिंशदुक्तानि स्तूयन्ते यानि भूरिशः ॥१५॥

नद्यो नव, सुषोमा चार्जीकीया च वितस्तिका ।
असिक्नी च परुष्णी च शुतुद्री च सरस्वती ॥१६॥

गङ्गा च यमुना चेति स्तूयन्ते तत्र तत्र हि ।
सिन्धुर्विपाट् विनस्ता च चन्द्रभागा इरावती ॥१७॥

शतद्रुरिति चैतासामादितो लौकिकाभिधाः ।
अन्त्यास्तिस्रः प्रसिद्धाख्या उक्ता एतास्तु भूगताः ॥१८॥

इति भूमिष्ठा देवताः ॥

वायुर्वरुणरुद्रेन्द्राः पर्जन्योऽथ बृहस्पतिः ।
वास्तु-क्षेत्र-ब्रह्म-वाचां पतयोऽपांनपाद् यमः ॥१९॥

कः सरस्वान् विश्वकर्मा मित्र-तानूर्यक मन्यवः ।
दधिक्राः सविता त्वष्टा वातोऽग्निरिति मध्यगाः ॥२०॥

श्येन-प्रजापति-सुपर्ण—पुरूरवोऽहि-
र्विश्वानरा निधन-धातृ-विधातृ-सोमाः ।
एतेऽपि पूर्ववदिहापि च हव्यभाजो
वेनोऽसुनीतिरथ न इन्दुरिमे त्वहव्याः ॥ २१ ॥

मरुतो रुद्राः पितरो भृगवोऽङ्गिरसोऽप्यथर्व ऋभवः स्युः ।
अथ च वशिष्ठा आप्त्या एता गणदेवतास्तत्र ॥ २२ ॥

अदितिः सरमा पृथिवी, राकाऽनुमतिः कुहूः सिनीवाली ।
अघ्न्या सरस्वती वाग्, गौरी गौरुर्वशी यमीन्द्राणी ॥ २३ ॥

धेनुरिलोपाः पथ्यास्वस्तिर्वै रोदसी, स्त्रियस्त्वेताः ।
एते सर्वे देवा मध्यस्थाना विनिर्दिष्टाः ॥ २४ ॥

इति अन्तरिक्षस्था देवताः ।

अथ देवा द्युस्थानाः, सविता भगसूर्यपूषणो विष्णुः ।
विश्वानरोऽथ वरुणः, केशि-वृषाकपि-यमै-कपाद्सिन्धु २५

दध्यङ्ङथर्वमनवोऽथ सप्तऋषयो वसुश्च नासत्यः ।
दस्रोऽपि त्वष्टोषा वृषाकपायी–सरण्यु–सूर्य्याश्च ॥ २६ ॥

धाता मित्रो वरुणोऽर्य्यमा भगोंऽशुर्विवस्वांश्च ।
इन्द्रश्चादितिपुत्रास्त्वष्टृ सवितृ-पूष-विष्णवोऽप्युक्ताः॥२७॥

सप्तर्षयोऽथ देवा विश्वेदेवाश्च साध्यवेधाश्च ।
द्युस्थानानां संज्ञाः प्राणानां वाथ रश्मीनाम् ॥२८॥

अग्निश्चेन्द्रश्चादित्यरश्मयो वासवाः कथिताः ।
इन्द्राणीवरुणान्यग्नाय्याद्या देवपत्न्यः स्युः ॥ २९ ॥

अग्निर्वरुण आदित्य इन्द्र आदित्यरश्मयः ।
यज्ञः सोमोऽश्विनौ वाचश्चेत्यतिस्तुतयो मताः ॥ ३० ॥

पितरः प्रायशोऽथर्व–ऋभुभृग्वङ्गिरोगणाः ।
आप्त्या नार्षेयस्त्रेधा एकताश्च द्वितास्त्रिताः ॥ ३१ ॥

कौशिकः कथिता अग्निर्वायुः सूर्य्य इति त्रयः ।
प्राजापत्या उद्दिष्टाः सूर्य्यसंवत्सरादयः ॥ ३२ ॥

भारतीडासरस्वत्यास्तिस्रो देव्य उदाहृताः ।
दिवि भुव्यन्तरिक्षे च क्रमेण निवसन्ति याः ॥३३॥

इति दिविष्ठा देवताः ॥

इति दैवतवर्गः १

दिव्यवर्गः २

द्यावापृथिव्यौ—

स्वधे पुरन्धी धिषणे रोदसी सद्सी मही ।
अह्नी गभीरे गम्भीरे ओण्यौ चम्वावथादिती ॥ १ ॥
अम्भसी नभसी क्षोणी सद्मनी बहुले अपि ।
उर्वी पृथ्वी च रजसी पार्व्यौ घृतवती अपि ॥ २ ॥
दूरे अन्ते अपारे च बृहती रोधसी अपि ।
नप्त्यौ द्यावापृथिव्योस्तु नामान्येतानि सन्ति हि ॥ ३ ॥

पृथ्वी—

भूर्भूमिरवनिः पृषा मातुर्गोत्राऽदितिः क्षितिः ।
क्षोणिः क्षामा मही पृथ्वी गौरिला निर्ऋती रिपः ॥ ४ ॥

उर्वी ग्मा ज्मा क्षमा क्ष्मा क्षा पृथिव्या अभिधा इमाः॥

हिरण्यम्—

हेम चन्द्रमयो रुक्मं हिरण्यममृतं मरुत् ॥ ५ ॥
लोहं पेशो जातरूपं कनकं भर्म्म काञ्चनम् ।
कृशनं वज्रमित्येता हिरण्यस्याभिधा मताः ॥ ६ ॥

अन्तरिक्षम्—

वियदम्बरमाकाशं व्योम पुष्करमध्वरम् ।
भूः स्वयम्भूः पृथिव्यापोऽन्तरिक्षं धन्वबर्हिषी ॥ ७ ॥
अध्वा समुद्रः सगरोऽन्तरीक्षस्याभिधा इमाः ।

किरणाः—

खिद्रा तु किरणा गावो रश्मयोऽभीषवो वनम् ।
गभस्तयो दीधितयः साध्या उस्रा मरीचिपाः ॥ १० ॥
सुपर्णाः मयूखायो मयूखा वसवोऽशुपु ॥ ११ ॥

दिशः—

हरितः ककुभः काष्ठा आष्ठा व्योमेपरा दिशः।
आता आशा दिशामाख्या एताः आर्येण भूमनि ॥ ६ ५

दिनम्—

भानुर्घर्म्मो घृणो घ्रंसो वासरं स्वसराणि च ॥
वस्तोर्दिनं दिवा द्युर्द्योर्दिविधाधि दिवेदिवे ॥ १२॥

उषाः—

अहना द्योतना श्वेत्या वाजिनी वाजिनीवती ।
ओदती भास्वती द्युम्नावरी चित्रा मघाऽर्जुनी ॥ १३ ॥
विभावरी सूनरी च सूनृता सूनृतावती ।
सूनृतावर्य्यरुषी स्यादरुषीत्युषसोऽभिधाः ॥ १४ ॥

रात्रिः—

नक्ताऽक्तुः शर्वरी श्यावी शोकी मोकी हिमा रजः ।
पयः पयस्वती यस्वी तमोऽसिक्नी तमस्वती ॥ १५ ॥
दोषेर्म्योध उषा राम्या घृताची शिरिणा क्षपा ।
यम्या तम्येति नामानि रात्र्या इति विभावय ॥ १६ ॥

मेघः—

अद्रिर्गोत्रो गिरिर्ग्रावा पर्वतोऽश्मा व्रजो बलः ।
अभ्रं बलाहको मेघो वराहः शम्बरश्चरुः ॥ १८ ॥

रौहिणो रैवतो वृत्रः फलिगाहुपरोपलाः ।
वृपान्धरसुरः कोशश्रमसो हतिरोदनः ॥ १९ ॥
बलिशानः पुरुभोजा अश्नो मेघाभिधा इमाः ॥ २० ॥

जलम्—

इदं जलं जलापं वार्वारि तेजः स्वधा वनम् ।
गभीरं गम्भरं शुक्रं कपीटं गहनं वपुः ॥ २१ ॥
तूयं तोयं शम्बरं सत् पवित्रममृतं घृतम् ।
अम्भश्चम्बु हविः पूर्णं सर्वं सर्पिरपोऽक्षितम् ॥ २२ ॥
नामाव्रं बर्हिरीमाप इन्दुर्हेम महो गहन् ।
स्वःसर्गाः सद्म सदनं सुखं क्षत्रं शुभं यशः ॥ २३ ॥
भविष्यद् भुवनं भूतमृतं सत्यं रयिः मयः ।
रसः सरः सहो व्योम धातुरोजो यहः शवः ॥ २४ ॥
तुग्र्या सतीनं सर्णीकं स्यूनीकं भेषजं त्सपः ।
आवया अक्षरं स्रोतस्तृप्तिर्जाम्यायुधान्यहिः ॥ २५ ॥
मुद्रेम धरुणं जन्म क्षीरं नीरं बुसं विषम् ।
वृबूकं बर्बुरं रेतः पुरीषं पिप्पलं मधु ॥ २६ ॥

ऋशः कबन्धं सलिलं पयस्त्वदुदकं सिरा ।
क्षोदः क्षद्म नभोऽम्भोऽर्णो अरविन्दानि जामिवत् ॥ २७ ॥
ऋतस्य योनिर्योनिः कं जलनामानि भावय ।

नदी—

यव्या अवनयः सीराः स्रोत्याः खा धुनयोऽग्रुवः ॥ २८ ॥
एन्यो रुजाना हरितः सरितो रोहितोऽजिराः ।
खादो अर्णा रोधचक्रा उर्व्यो वर्य्यश्च सस्रुतः ॥ २९ ॥
नभन्वा वक्षणा वध्वः कुल्या अर्णाश्च सिन्धवः ।
हिरण्यवर्णाः पार्वत्य इरावत्यश्च मातरः ॥ ३० ॥
हरस्वत्यस्तरस्वत्यः सरस्वत्यः स्रवन्तिकाः ।
ऊर्जस्वत्यः पयस्वत्यो रोधस्वत्यश्च निम्नगाः ॥ ३१ ॥
भास्वत्यो नद्य इत्येवं नदीनामानि भावयेत् ।

अश्वाः—

अत्यो वाजी हयः सप्तिरौच्चैःश्रवसोऽरुषः ॥ ३२ ॥
दधिक्रावा दधिक्राश्च दौर्गह–ब्रध्न–वह्नयः ।
तार्क्ष्यो मांश्चत्व आशुश्च पैद्व एतग्व एतशः ॥ ३३ ॥

अश्वाः सुपर्णा हंसासः श्येनासोऽत्यथयो नरः ।
ह्रार्याः पतङ्गा इत्येते सामान्येनाश्ववाचिनः ॥ ३४ ॥

*

पूष्णोऽजाः, सवितुः श्यावाः, विश्वरूपा बृहस्पतेः, ।
अश्विनो रासभद्वन्द्वं, पृषत्यो मरुतामपि, ॥ ३५ ॥
हरी इन्द्रस्य, हरितस्त्वादित्यानामथोपसाम् ।
गावोऽरुण्योऽथ नियुतो वायोर्वह्नेस्तु रोहितः ॥ ३६ ॥

इति दिव्यवर्गः ।

मनुष्यवर्गः २

मनुष्यः—

जगतस्तस्थुषो मर्त्या मर्ता मर्य्या धवा नरः ।
द्रुह्यवस्तुर्वशा व्राता जन्तवः क्षितयो विशः ॥ १ ॥
मनुष्या नहुषः कृष्टिर्हारिचर्षणयो नराः ।
विवस्वन्तः पञ्चजना यदवः पूरवोऽनवः ॥ २ ॥
आयवः पृतना एते मनुष्याभिधायकाः ।

मेधावी—

मन्धाता मतयो मनश्चिदुशिजो वेनो विधाता विपः
कीस्तासोऽपि विपन्यवोऽपि मतुथा आकेनिपः केनिपः ।
धीरो विप्रविपश्चितावृमुकवी अदुघातयो वाघतो
हृत्सः कण्वमनीषि-वेधस इमे विप्रो नवेदाः समाः ॥३॥

स्तोता—

रेभस्तामुर्नदो नादः सूरि-स्तुप्-कारु-कीरयः ।
छन्दो रुद्रः कृपण्युर्गौर्जरिता स्तोतृवाचकाः ॥ ४ ॥

ऋत्विक्—

भरताः कुरवो वृक्तबर्हिषोऽपि यतस्रुचः ।
मघाश्वो वाघतो देवयवो मरुत ऋत्विजः ॥ ५ ॥

अध्यक्षः—

अर्य्यो नियुत्वान् राष्ट्री स्वुरी चरार्या इनः पतिः ।

दधिक्राव। चौरः—

नाश्र्यो मांरिपू रिभ्वा गिहायास्तायुनस्करो ॥ ६ ।

तृपुस्तृका वृको रिह्वा ह्वुराश्चिच मलिम्लुचः ।
अघशंसो मुषीवांश्च वनर्गुः स्तेनवाचकाः ॥ ७ ॥

अपत्यम्—

तुक् तोकं तनयस्तोक्म तक्मापत्यं नपात् प्रजा ।
बीजमप्नो गयः शेपो यद्धुर्जाः सूनुरित्यपि ॥ ८ ॥

इति मनुष्यवर्गः ॥ ३ ॥

धर्म्मवर्गः ४

महान्—

माहिषस्तविषस्तवसो रभसः ककुहो महद् बृहद् ब्राधन् ।
ऋष्वोऽद्भुतं विरप्शी वर्हिष्ठो बर्हिपद् विहायाश्च ॥ १ ॥
अभ्वोऽम्भृणो गभीरो माहिन ऋष्वो विवक्षसे तुत्रः ।
उक्षित उरु उक्षुद्धा ववक्षिथो यह्व—इत्यमी महति ॥ २ ॥

क्षुद्रः—

क्षुल्लकेऽल्प ऋहन् ह्रस्वः प्रतिष्ठा मायुकः कृधु ।
अर्भको वभ्रको दभ्रं निघृष्वस्तूपमः समाः ॥ ३ ॥

बहुः—

उरु पुरु शश्वद् विश्वं परीणसा व्यानशिः कुविरसलिलम् ।
तुवि च शतं च सहस्रं भूरि च बहुवाचका एते ॥ ४ ॥

समीपः—

आसात् स्यादस्तमीके च तुर्वशे तडिदम्बरम् ।
आके उपाके अर्वाके अवमे उपमेऽन्तमम् ॥ ५ ॥
अन्तिकार्था इमे प्रोक्ता अथ दूरार्थकाः परे ।

दूरः—

आरे आके पराके च पराचैश्च परावतः ॥ ६ ॥

पुराणः—

प्रवयाः प्रदिवोऽह्नाय पूर्व्यं प्रत्नं सनेमि च ।

नवीनः—

इदानीं नूतनं नूत्नं नवं नव्यमिदा इति ॥ ७ ॥

अन्तर्हितः—

निण्यं सस्वरपीच्यं च मनीच्यं सनुतर्हिरुक् ।
पुराणे पद्, नवीने पद्, निर्णीतान्तर्हितस्य पद् ॥ ८ ॥

सुन्दरः—

अनवद्योऽनभिशस्तः पाकोऽनेद्योऽप्यनिन्द्य उक्थ्योऽपि।
वयुनमनेमाऽस्रेमा वामसुनीथौ प्रशस्यनामानि ॥ ९ ॥

रूपम्—

पेशः पिष्टं वपुरपुर्वर्भ्रिवर्पोऽमतिस्म्पिरुव ।
प्सरः प्सुरप्सः कृशनमरुषं शिल्पमर्जुनम् ॥ १० ॥
अप्रस्नाम्नं च निर्णिक् च रूपनामान्यमूनि हि ।

हस्तौ—

अथ बाहू च भुरिजावभीशू च विनङ्गृसौ ॥ ११ ॥

क्षिपस्ती च गभस्ती च भरित्रे चायनी च तौ ।
अप्रथाना च्यवाना च करस्नौ शक्करी करे ॥ १२ ॥

अङ्गुलयः—

अएव्योऽग्रुवो विशः शर्य्या रशना धीतयो धुरः ।
अथर्य्योऽवनयः कक्ष्या योजनानि विपः क्षिपः ॥ १३ ॥
स्वसारोऽभीशवः शाखा जामयश्च सनाभयः ।
गभस्तयो दीधितयो योक्त्राणि हरितस्तथा ॥ १४ ॥

कर्म—

कर्त्तोः कर्त्वं करन्ती ऋतु-करुण-करः कर्नैव कर्तुमप्नः
कृत्वी चक्रत् कारिक्रत् व्रत-करण-शची-शक्तयः कर्वरं धीः ।
विष्ट्वी वेपश्च वेपोऽप-इति शिमि-शमी-शक्म शिल्पं च दंसा
नामान्येतानि वेदे कलयति कुशलः कर्म्माणि व्यस्तयाच ॥

यज्ञः—

यज्ञो वेनोऽध्वरो मेधो विदथः सवनं मखः ।
इष्टिर्होत्रा देवताता विष्णुरिन्दुः प्रजापतिः ॥ १६ ॥
घर्म्म नार्य्यः पञ्चदश यज्ञनामानि चक्षते

सप्तम्—

सप्ते सप्तसूनं सप्ता भ्राड्गित्याद्या वहित्यमी ॥ १७ ॥

वाक्—

श्लोको घोषो गणो वाणः स्वनः शब्दः स्वरः सरः ।
धारा गौरी गौरिळा गीर्गान्धर्वी भारती ग्ना ॥ १८
गाथा गभीरा गम्भीरा मन्द्रा मन्द्राजनी नना ।
वाशी वाणी च वाणीची सूर्या स्वाहा सरस्वती ॥ १९ ॥
नौर्धेनुर्धिषणा धेना मेना मेळिः कशा निवित् ।
होत्रा ऋग् धमनिर्नाडीर्म्मायुःकाकुदुपब्दयः ॥ २० ॥
वागनुष्टुप् शची गल्दा वल्गुर्वग्नुर्विपा पविः ।
सुपर्णी बेकुरा जिह्वा मही वाऽदितिरक्षरम् ॥ २१ ॥
एतानि सप्तपञ्चाशद्वाचो नामानि चक्षते ।

प्रज्ञा—

केतुः केतश्चेतश्चित्तं माया शची क्रतुर्वयुनम् ॥ २२ ॥
धीरसुरेत्यमभिख्या प्रज्ञानामानि कथ्यन्ते ।

सुखम्—

शिम्बाता शतरा शर्म्म शिवं शेवं च शेवृधम् ॥२३॥
स्योनं सुम्नं शुनं शूषं जलाषं भेषजं मयः ।
सुम्न्यं शग्मं शातपन्ता स्यूमकं सुदिनं तथा ॥२४॥
शिल्युः शं कामिमे शब्दाः सुखार्था एकविंशतिः ।

बलम्—

ओजः पाजः शवः शर्द्धस्तूत्तं त्वक्षस्तरस्तरः ॥२५॥
शूषं शुष्णं वीडु शुष्मं नृम्णं च्यौत्नं यहः महः ।
दक्षो वर्गो वधो बाधो वृजिनं वृक् च शम्बरम् ॥२६॥
स्यन्द्रासो द्रविणं पौंस्यं धर्णसिस्तविषी तथा ।
मज्मना बलनामानि पदार्थज्ञाः प्रचक्षते ॥२७॥

क्रोधः—

हरो ह्वरो हृणिर्जूर्णिरेहो हेडो व्यथिस्त्यजः ।
भामो मन्युश्च तपुषी क्रोधनामानि मानय ॥२८॥

वज्रम्—

मेनिर्नेमिर्नमः कुत्सः कुलिशः सायकस्तुजः

सृको वृको वधो वज्रः स्वधितिः परशुः पविः ॥ २९ ॥
हेतिर्दिद्युत्तिग्ममर्कौ वज्रनामानि भावय ।

युद्धम्—

विवाग् विखादो नदनुः सधने च महाधने ॥ ३० ॥
पृतनाः पृतनाज्यं च पृत्से पृत्सु खले खजे ।
स्पृधो मृधो भरे मीढ्वे पौंस्य आक्रन्द आह्वे ॥ ३१ ॥
आजावाजौ वाजमानौ शूरसातौ च सद्म च ।
समर्ये समरणे च समोहे च समत्सु च ॥ ३२ ॥
समिथे सङ्ख्ये सङ्गे सङ्गमे संयुगेऽज्म च ।
समितिः समनं सङ्काः संकये संयच्च संवतः ॥ ३३ ॥
समनीके समीके चाभीके समरणे रणः ।
ममसत्यं नेमधिता वाजे सङ्ग्रामवाचकाः ॥ ३४ ॥

धनम्—

रेक्णो रिक्थं मघं वेदो वरिवो बन्धुरिन्द्रियम् ।
श्वात्रं क्षत्रं रयी रत्नं भगो मीढुं गयस्तना ॥ ३५ ॥

रायो राधो यशो मेधा भोजनं द्रविणं वसु
द्युम्नं नृम्णं वृतं वृत्रं श्रवो ब्रह्म धनार्थकाः ॥ ३६ ॥

गौः—

अघ्न्योस्रियोस्रा जगती शक्करीत्यादितिर्मही ।
अहीति नव नामानि गवामित्यवधारय ॥ ३७ ॥

अन्नम्—

वाजोऽन्धः क्षु क्षुनः सिनं पितुरन्नो अक्ष स्वधा सूनृता
स्वधार्कः ससमायुरूर्गिषमिरा नेमो नमः क्षुद्मयः ।
पृक्षो धासिरिला यशो रसपयोवर्चःप्रयांसि अवः
कीलालं क्षुमदेव सीनमिति वा पाजोऽपि वाऽन्नार्थकाः ३८

गृहम्—

अस्तं पस्त्यं नीडं, कृत्तिः कुदरो गयो गर्त्तः ।
दुर्य्याः सद्म दुरोणे, शरणं स्वसराणि योनिरमा ॥ ३९ ॥
छाया छर्दिश्छदिरपि, वर्म्म च हर्म्यं वरूथं च ।
अज्म च शर्म्म दमे गृहनामानि त्रीणि विंशतिश्चेति ॥ ४० ॥

कूपः—

कूपे कर्षः खातुः खानः काटोऽवटोऽवनो वत्रः ।
केवट उत्सः कारोत्तरः क्रिविः सूद ऋश्यदः कुशयः ॥४१॥

प्रज्वलनम्—

ज्वलतो नामधेयानि शृङ्गं स्यात् कल्मलीकिनम् ।
जञ्झाभवदित्येवं मल्मलाभवदित्यपि ॥ ४२ ॥
अर्चिः शोचिस्तपस्तेजो हरो ह्रिष्कृणी नयत् ।

क्षिप्रः—

क्षिप्रार्थे तुज्यमानासस्तुजानो नु वतुषिः ॥ ४३ ॥
भुरण्युर्जिरं जीरा जूर्णिस्तूर्णिः शु साचिवित् ।
आशु प्राशुः शीभमोपं मक्षु भूर्वा तृपु द्रवत् ॥ ४४ ॥
घानवदाः शुघनासस्तूयं ताजत् तुग्रद् युगत् ।
अजास्तरणिरित्येवं—धर्मवर्गोऽयमीरितः ॥ ४५ ॥

इति धर्मवर्गः ४

क्रियावर्गः ५

लोठते कसति लोटतेऽयते स्यन्दते स्यमति वर्ततेऽवति ।
स्रंसति स्रवति सर्पतीपति ध्वंसति भ्रजति माष्टि वञ्चति
कालयत्यतति गाति सश्चति श्रोणति भ्रमति पेलयत्यपि
क्रपटति स्वरति ससेते सिसर्त्यर्यति अयति हर्यतीङ्खते
नक्षति क्षियति सस्तीपति म्यक्षति त्सरति जेहतेऽर्दति
मर्दति ध्रपति ह्वन्ति जिन्वति ध्राति वाति पवते भुरण्यति
द्राति याति पततीन्वति द्रमत्येजति द्रवति वेति वेनति
प्साति सेधति जिगाति रेजति दूलति धति ऋणोति ऋण्वति
रीयतेऽरुषति सीयते धवत्येति धावति तुरीयतीति च
ऋच्छति वजति डीयतेऽनिति चोदति प्लवति युध्यतीति च
इयर्ति ईर्ते यतते रथर्यति विपाष्टि योर्योष्टि रिणाति दीयति
इयक्षति क्षुम्पति रंहति तिरणात्यृणोति जङ्घन्ति जगन्ति गन्ति च
पिस्यति विस्यति मिस्यति दृभ्यति वक्नोति धन्वति ध्रुवति
मवते प्लवते च्यवते कवते गवते च नवते च ॥ ७॥
चतति च चसति च शवति च हनति च वहते मिनाति धमतीति
रजति च लजति च तकति श्वात्रति नसते मिनोति फणतीति

अयति च असति च अमति च मयति क्रमायादवसलगन् ।
अवयुः स्मःकति इन्वाद् इयति इयन्वादथागतीयन्ति ॥९॥
ससति सिसर्ति हम्मति हम्यति दभ्नोति कणति नक्षति च
रुहति राति भ्रमति दुम्नत्याद्या गतिक्रिया बोध्याः॥ १०॥

व्याप्तिः—

आनशानाश आपानोऽभ्यानशे नशदश्नुते ।
नक्षतीन्वत्यशाष्ट दश व्याप्तिक्रिया इमाः ॥ ११ ॥

ईशनम्—

ऐश्वर्यार्था राजती,रज्यति क्षयति पत्यते ।

अध्येषणा—

परित्राम पवस्वाभ्यर्षोमापोऽध्येषणाक्रियाः ॥ १२ ॥

अर्चा—

अर्चति गायति रेभति नदति पपृक्ता शुम्भति गूर्धयति ।
वल्गूयति भ्रममानो नरते स्तोभति मन्यते मदति ॥ १३ ॥

शंसति रसति पनस्यति पनायते भनति वेनति स्तौति ।
नौति च यौति च रौति च रजयति वाजयति पूजयति॥१.४॥
स्वदते स्वरति स्तोभति पृच्छति जल्पति च कल्पते धमति
पणते रिहति पणायति सपति कृपायति कृपण्यति ह्वयते ।
मन्त्रयते मन्द्रयते छन्दति च च्छन्दयते च महयति च ।
एतेऽथ वन्दते चाथ भन्दते चाथ मन्दतेऽर्च्यर्थाः ॥ १.६ ॥

परिचर्या—

परिचरणे तु इरज्यति सपति विवासति ऋणद्धि ऋध्नोति॥
ऋच्छति किञ्च सपर्यति विधति नमस्यति दुवस्यति च ॥

याचना—

यन्तारः पीपरत् पूर्द्धि मदेमहि मनामहे ।
मन्महे मायते यामि यन्धीपुष्यति चेमहे ॥ १.८ ॥
मिमिड्ढि च मिमीढीति रिरीह्नीति रिरिड्ढि च ।
दद्धि शग्धीत्यमी शब्दाः श्रूयन्ते याचनक्रियाः ॥ १.९ ॥

ईक्षणम्—

चष्टे विचष्टे विचक्ष्व चाकनच्चाकशत् ।
विश्वचर्षणिरावचष्ट विचर्षणिरवीचक्षे ॥ २० ॥

इच्छा—

वष्टि वेति वनोति वेनति काशिषम् कनतीति च
उच्छन्त्सदुश्मासि वश्मि वेक्षति मन्यते जुषतेऽपि च ।
चाकनच्चकमानं चायक एव हर्यति वाञ्छति
व्याहरन्ति हि कान्तिकर्म्मणि कोविदा ऋषिगिरत्यपि ॥२१॥

दानम्—

तुञ्जति शिक्षति दाशति दाति च दासति च राति रासति च
पाति च पृणक्ति पृणाति च मंहत एते हि दानकर्म्माणः॥२२॥

भोजनम्—

वश्वां बभस्त्यावयति भसथो वेति भर्वति ।
ह्वरत्यविष्यन् वेवेष्टि बप्सतीत्यत्तिकर्म्मणि ॥ २३ ॥

प्रज्वलनम्—

भ्राजि-भ्राशी भ्राश्यतिश्च मन्दि-भन्दि-द्युति-ज्युति ।
रुक् शोचती दीदयति द्युमज्ज्वलतिकर्म्मकाः ॥ २४ ॥

क्रोधनम्—

रोडि-हेडी कम्पि-भोजी भामिर्भ्रेषति दोधति ।
हृणीयते च भ्रीणाति वनुष्यति क्रुधिक्रियाः ॥ २५ ॥

हननम्—

दभ्नोति धूर्वति पृणक्ति तडिच्छृणाति
हूणाति ताढि नमते धमति स्तृणाति ।
स्म्णाति कृणश्ति मिनाति मिनोति शम्ना-
त्याखण्डलःर्दयतियातयती विपातः ॥ २६ ॥
श्नथयति तृणेढि वृश्चति
निवपन्तु श्वासिति कृन्तति ध्वरति ।
स्नेहयति वर्हयत्यथ-
तिरति स्नेहति नियोशते श्नथति ॥ २७ ॥

श्रथति श्रथति स्फुरति
स्फुरति च निबर्हयति वृंहति च ।
आर्तिरर्दति अर्दति
वधकर्माणो बुधैरुदिताः ॥ २८ ॥

क्षपनम्—

द्वौ तु स्वापितिकर्माणौ ससस्ति च स्वपितीति च ।
इत्येवं पञ्चदशभिः क्रियावर्गोऽयमीरितः ॥ २९ ॥

इति क्रियावर्गः ५

उपसर्गवर्गः ६

आ इत्यर्वागर्थे, प्रपरेति प्रातिलोम्यमेतस्य ।
अभिरभिमुखतां, अभिनीरिति तद्विपरीतं समाचष्टे ॥ १ ॥

अतिसु पूजितार्थं, प्राहुरनर्थोऽपि परस्परं निर्दुः ।
अवनी विनिग्रहार्थौ, दुरिति प्रातिलोम्यमापनयोः ॥ २ ॥

एकीभावं समिति,व्यपेति तस्माद्विपर्ययं ब्रूनः ।
अधिरर्थद्वयमाहोपरिभावं तद्वदैश्वर्यम् ॥ ३ ॥

साद्दश्यापरभावं संसर्गोपजन—सर्वतोभावान् ।
क्रमनोऽन्विरनि चापीति च तद्वदुपेति च परीति च ब्रूते ॥ ४ ॥

इत्युपसर्गा उक्ता विंशतिरेषां कचेतरेऽप्यर्थाः ।
अथ च निपाताः केचिदर्थ्यन्ते ये त्रिधाऽर्थभेदेन ॥ ५ ॥

उपमायामिव, ननु, चिद्, नेति निषेधेऽपि पूर्वतः पठितः ।
पूजावकुत्सयोश्चिद्धंत्वपदेशानुपृष्टयोरपि नु ॥ ६ ॥

अर्थोपमङ्गहार्याः, समुच्चये चेति आ इति च ।
येति विचार चार्थे, विनिग्रहे प्रथमवाक्यगावहहो ॥ ७ ॥

परवाक्यगो विनिग्रह, उ अयं पदपूरणोऽपि स्यात् ।
किल इति विद्यानिश्चये, न ननुभ्यां संप्रयुक्तमनुपृष्टे॥ ८ ॥

त्विदिति समुच्चयवाची, हीति न्वर्थेऽप्यसूयायाम ।
मेति निषेधे, खल्विति तत्र च पदपूरणे च स्यात् ॥ ९ ॥

नूनं विचिकित्सायां पदपूर्तौ चाथ शब्दांद्योति ।
अनुपृष्टे तु पुरस्तादुपरिष्टावस्त्वयंपृष्टे ॥ १० ॥

सीमिति परिग्रहे पदपूर्तौ चेत्येवमितरेऽपि ।
पदपूरणानि तु विदुः कामिदीमिति ये च पूर्वनिर्दिष्टाः॥ ११॥

इव ननु चिदु खलु नूनं च कमित्सीमीमिमानि चान्यानि।
पदपूरणानि, नेदिति परिभयकेऽथानुपृष्टके तु नचेत्॥१२॥

आकीं नकीं नकिर्माकिर्हिकमाहिकमाकुतम् ।
तुकं सुकं नवैतानि व्यर्थान्युक्तिप्रपुष्टये ॥ १३ ॥

अन्ते या, वद्, रूप–वर्ण-भूता, नु–न–चिदा–इव ।
यथा, तथा, लाक्षणिका उपमार्था उदाहृताः ॥ १४ ॥

इत्युपसर्गवर्गः

ऐकपदिकवर्गः ७

अथोच्यन्ते पदान्यत्र द्वेशते चाष्टसप्ततिः ।
दमूना मेहना मूषः शिताम जठरं जहा ॥ १ ॥
ईर्मान्तासः कायमानो द्रुपदे विद्रधे निधा ।
शीरं नसन्त नेसन्ते शिमे तितउ तुग्वनि ॥ २ ॥
मध्या कुरुतन व्यन्तः परिनक्म्याश्रमद् रजः ।
सुविते दयते माह्रो मन्दू आहनसो हरः ॥ ३ ॥
इषिरेणोऽप्मयः काणा अकूपारस्य वावने ।
शोधं वाशी नू च नूचिद्द्विपुणो मन्दिनेऽदितिः ॥ ४ ॥
शिशीते सुतुको आमिः पिता जसुरिरैरिरे ।
शंयोरमाशुषोऽप्यास्या गातुस्तूतान्व दंसयः ॥ ५ ॥
सुभायणा गौरिव्यथनो अरते वियुते ऋषक् ।
चपसे जुहुरे घोन द्वाषष्टिपदसंहतिः (६२) ॥ ६ ॥

*

सस्निमन्यो वावशानो वार्यं दूतो वनुष्यति ।
भन्दना आहनः सोमेभिन्नाः स्वात्रं तरुष्यति ॥ ७ ॥

नद् कातर्हीसमाने ससं पड्भिर्द्धिता पविः ।
शाड्गिरो वा वराहोऽर्को धन्व वदः सचा सिनम ॥ ८ ॥
पृथुज्रया अमथ्नन्ती शर्या इत्या चिदाघृणिः ।
द्युम्नं पवित्रमाङ्गूषः काणुका शिपिविष्ट वा ॥ ९ ॥
तोदः स्वश्वाः उमशा विष्णुरुर्वशी वयुनं वृकः ।
आपान्तमन्युस्तृणांशं गधिता गव्यमारितः ॥ १० ॥
वाजगन्ध्यं वाजपस्त्यं जोषवाकं निशुम्भुषाः ।
कौरयाणस्तौरयाणः क्षुम्पं पादुः पविः परि ॥ ११ ॥
हरयाणोऽप्यह्रयाणो जिज्यपी तुतुमाकृषे ।
काकुदं केपयोऽसत्रं वीरिटे चर्पणिः क्षपाः ॥ १२ ॥
शम्ब ईं सीमेनमनां समस्याच्च कुटस्य च ।
अध्वर्यु मधिगुः क्षितिः श्वघ्नी च स्वसराणि च ॥ १३ ॥
मन्द्री चेति पदानि स्युरशीतिश्चतुरुत्त॥(८४)।

*

आशुशुक्षणि राशाभ्यः सलल्लूकमलातृणः ।
कृणारुं कल्पयं काशिर्निचदार्थं सवीमनि ॥ १४ ॥

ऋदूदर ऋदूपे किरस्कुधोयुरिसन्वती ।
पुलुकामो भाऋजीको रुजाना जूर्णिरोमना ॥ १५ ॥
इपलप्रस्विणी पाथः समथाः कपना कृपा ।
इवदुक्थं मकलविद्वीरुधः शुरुधश्चनः ॥ १६ ॥
शशमानः शाशदानः आयन्तः पचताऽग्रिया ।
विदथानि त्रिशामातुरीचे चांषास्य विनुहतुः ॥ १७ ॥
अभ्यर्द्धयज्वा दुरितं सितयानां तुर्वणिः सितपाः ।
श्रुष्टी सोमानमोमासोऽमिनोऽमूरः किमीदिने ॥ १८ ॥
सप्तः शिमे सुशिमोऽक्रोऽमूर्तेमूर्तेऽमतिष्कुनः ।
सुविदत्रः सुदत्रोऽभ्यग्नू रंसु गिर्वणसेऽमतिः ॥ १९ ॥
आशीरस्मे जारयायि श्राहग्भिमन्नानुषक् सुमत् ।
सुम्नोऽपीवाऽमत्रानप्ना ततनुष्टिमिलीविशः ॥ २० ॥
अंहुरो वक्रुरोऽसक्रां रुशदुल्वं रिशादसः ।
निशृम्भा अनवायं च कियेधाश्च मतद्रसू ॥ २१ ॥
गल्दया जल्हवोऽशामि कीकटेषु पराशरः ।
शिरिम्बिठो वेकनाटान् बृंदं बुन्दोऽनवब्रवः ॥ २२ ॥
हिनोतोराख उपसि दिविष्टिष्वभिषेतन ।
अन्वरयजीगः कुलिशोऽनर्शरातिं क्रिविर्दती ॥ २३ ॥

तुरीपं रास्पिनोऽप्सु ऋजुनीती ऋचीषमः ।
द्विबर्हा वर्हणा चाक्रन् जरूथं दूव ऋभवः ॥ २४ ॥
जबार्वनर्वा चोष्कूयमाणश्चोष्कूयते भृमिः ।
वतः पुरान्धिवर्णाताप्वं रपर्व्यीति करूलति ॥ २५ ॥
सदान्वे जल्मतीदंशुः पाराकर्दन आधवः ।
विष्पितः स्याद्बीसं च पदान्येतानि भावय ॥ २६ ॥
शब्दाः सन्दिग्धसंस्काराः संदिग्धार्था ह्यनेकधा ।
विगृहीता निगमतः संक्षैते प्रदर्शिताः ॥ २७ ॥

इति ऐकपदिकवर्गः ॥ ७ ॥

ऐकपदिकार्थवर्गः ८

एषां पदानां यानर्थान् भावयन्ति विपश्चितः ।
तानपीह प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ १ ॥
यमूना इष्यते दान्ते यस्य चाभिरुचिर्गृहे ।
यस्य दान्ते मनस्तस्मिंस्तथा दानमनस्यपि ॥ २ ॥
मेहना मंहनीयेऽर्थे धनादाविष्यतेऽथवा ।
न मेहेऽस्ति ममेत्यर्थे छन्दोगानां पदत्रयम् ॥ ३ ॥
मूषस्तु मूषिकायां स्तुः शिताम गुदमुच्यते ।
केचिद्वदन्त्यपि श्यावे बाह्वोरपि यकृत्यपि ॥ ४ ॥
जठरं तूदरे सिद्धं जघानार्थे जहापदम् ।
ईर्म्मान्ताः पृथुजङ्घत्वात्तूर्ण्याश्चाश्रेरितान्तकाः ॥ ५ ॥
यस्तु कामयमानः स्यात्कायमानः स उच्यते ।
कायमानश्चायमान इत्यप्यन्ये प्रचक्षते ॥ ६ ॥
द्रुपदं पादुकायां स्यान्निगडे वा द्रुमाश्रये ।
विद्रधं तु भयानस्थे व्यूढे वा विददेऽपि वा ॥ ७ ॥
निघा पाशसमूहे स्याच्छीरोऽग्नावनुशायिनि ।
तथैवाशनशीलेऽपि क्षीरं केचित्प्रचक्षते ॥ ८ ॥

भवेदभिनयन्त्यर्थे नंसन्ते च नसन्व च ।
शिप्रे हनू नासिके वा चालन्यां तितउः स्मृतः ॥ ९ ॥
तुग्व तीर्थं नदीनां स्यात्स्नातुं यत्रावतीर्य्यते ।
मध्या मध्ये कुरुतनेत्यादिषूपजनोऽस्ति नः ॥ १० ॥
व्यन्तो वीधातुर्निर्वचो गतिप्रजननादिषु ।
पश्यतस्तु गन्तुर्व्वश्वस्तु व्यन्त इत्यपि चव्यते ॥ ११ ॥
परितक्म्याऽभितोगन्त्र्यां रात्रौ वा केचिदूहिरे ।
अश्नाश्नं तत्र सदनादन्सत् पाककारिणी ॥ १२ ॥
रजस्तु ज्योतिरन्लोकास्तगहर्वाचकं मतम् ।
सुवितं तु प्रसूते वा प्रजायां वाऽपि सुष्ठुगे ॥ १३ ॥
दानादानगतित्राणहिंसादाहविभक्तिषु ।
दृयते पदमाख्यातं त्राहः सोमेऽपि कथ्यते ॥ १४ ॥
वाहः स्तुतौ चर्म्मणि वा सोमाधिषवणात्मके ।
मन्त्रू मदिष्णू विख्यातावथवापि मदिष्णुना ॥ १५ ॥
श्राहनाः स्याद्दृश्चनवान् हरस्तु रजसा समम् ।
मनस्त्वपेत्तासंपन्नमिषिरं मणिधीयते ॥ १६ ॥
इष्म दृष्टिगतीच्छासु तद्योगादिष्मिणो मताः ।

क्राणा भवन्ति कुर्वाणा अकूपारस्तु कच्छपे ॥ १७ ॥
आदित्ये च समुद्रे च दावा स्याद्दावृदानयोः ।
लोधं लुब्धेऽथ वाशी स्याद्वाचि च्छेदनसाधने ॥ १८ ॥
इदानीमपि चेत्यर्थे नू च स्यान्नूचिवित्यपि ।
विधुणो विषमेऽपि स्यान्मन्दीति स्तुतिमत्यपि ॥ १९ ॥
अदितिर्देवमाता स्यात्प्रकृतिर्भूरखण्डिता ।
शिशीते तु श्यतीत्यर्थे सुतुकः सुमनाः सुगः ॥ २० ॥
पुनरुक्ते जामिशब्दो भगिन्यादौ च बालिशे ।
पिता तु मधुराजन्म जघ्रुरिस्ताडिते तथा ॥ २१ ॥
वक्रमुक्ते च निहतवेगश्रान्ते जुघुर्णिते ।
एरिरे प्रेरयामासुः शंयुः सुखयुरुच्यते ॥ २२ ॥
बृहस्पतिसुते रोगशमने भयनाशने ।
अभाक्षुर्वोऽभजाचन्तोऽभगच्छन्तोऽपि वा मताः ॥ २३ ॥
अस्या अस्येति षष्ठ्यन्तं यद्वदिन्द्रसुदासवत् ।
आदेशोऽप्यनुदात्तं स्यादन्वादेशे यदा भवेत् ॥ २४ ॥
सुम्यध्वनि गतौ गातुस्तुतावद्भूषे समौ ।
दंसयो दासकर्माणि सन्ति सुमायणाः सुगाः ॥ २५ ॥
तास्तु यक्षगृहद्वार इति यास्कोऽभिमन्यते ।

अर्चिषः शाकपूणेस्तु मते सुभायणा इति ॥२६॥
रश्मौ सूर्ये बलीवर्दे धेनौ भुवि च वाचि च ।
वज्रेऽम्बुनि शरे स्वर्गे लोम्नि गौरिति पठ्यते ॥२७॥
च्यवनो वा च्यवानो वा भार्गवे स्तोतरि स्मृतः ।
जरते स्तौति वियुते पृथग्भावे ऋधक् पृथक् ॥२८॥
चयते नाशयत्यर्थे जुहुरे जुह्निरे यथा ।
द्विपष्टिपदजातानामेवमर्था निरूपिताः ॥२९॥

सप्तिर्मेघेऽपि संस्नातेऽप्यन्धोऽप्यादृतमः स्वपि ।
अथ कामयमाने स्याद्वावशानोऽभिवक्तरि ॥३०॥
वार्यं तु वरणीयं स्याद्यदत्यन्तं वरं भवेत् ।
वृतो ह्णवहे सिद्धः, क्रोधे घाते वनुष्यति ॥३१॥
मन्दना तु स्तुतौ, क्रूरवाक्यादाहन्तराहनः ।
आशिष्ठात्क्षेपमत्सारीदित्यर्थेऽन्ता इतीष्यते ॥३२॥
भात्रं घने च हिमे च तरुष्यति जिघांसति ।
जपत्यध्येतरि ऋषौ नद ऊतिस्तु तर्पणे ॥३३॥
रक्षायां हासमानन्तु स्पर्द्धमाने च हृष्यति ।

ससं माध्यमिकं ज्योतिरुच्यतेऽनित्यदर्शनात् ॥ ३४ ॥
स्पर्शनैर्बाधनैः पानैः पादैः पड्भिर्द्विता द्विधा ।
पविर्वज्रे वाचि यज्ञे रथचक्रप्रधावपि ॥ ३५ ॥
वाहिष्ठोऽत्यधिकं वोढाऽऽह्वाता वाऽत्यधिकं च यः ।
आ प्रात्या वरितारश्च केषांचिदुषसो मते ॥ ३६ ॥
वराहोऽभ्रे च भूदारे वराहा आङ्गिरोगणाः ।
ये च माध्यमिका देवगणास्ते तु वराहवः ॥ ३७ ॥
प्रजापतिः पुरा वायुर्भूत्वाऽप्सु विचरँस्ततः ।
उज्जहार स एमूषो वराहः पृथवीमिमाम् ॥ ३८ ॥
वृक्षे वाक्ये च मन्त्रे च देवे चार्कः प्रतिष्ठितः ।
अन्तरिक्षे तु धन्व स्याद्धन्वा स्यान्मरुदेशके ॥ ३९ ॥
भुजयोरन्तरं वक्षः पक्षसी ये द्विदिङ्नते ।
सचा सह सिनं लब्धं महावेगः पृथुज्रयाः ॥ ४० ॥
असश्चन्ती न सज्येते न व्युदस्यत एव वा ।
अन्तरेण समानेनान्योन्यमाश्रित एव ये ॥ ४१ ॥
इषवोऽङ्गुलयः शर्य्या इत्यां त्वित्थमुभौ समौ ।
या सोमक्रयणी गौः स्यात् तत्र नामैव चित्पदम् ॥ ४२ ॥
पूजोपमावकुत्साद्यावनुदात्तं तु चित्पदम् ।

आघृणिस्त्वागतक्रोधे तथैवागतदीप्तिके ॥ ४३ ॥
द्युम्नं धनयशोऽन्नेषु पवित्रं लप्सु रश्मिषु ।
मन्त्रेऽप्यग्नौ च वायौ च सोमे सूर्ये मघोनि च ॥ ४४ ॥
अङ्गूषः स्तोम एवेष्टः, काणुका कामुकोऽथवा ।
हतपानाभिलाषो वा काणुका कणशः कृतम् ॥ ४५ ॥
शिपिविष्टपदेनासौ विष्णुः प्रायो विशेष्यते ।
अर्वागर्थे तूपमार्थे चार्थेऽप्यर्थेऽपि आ इति ॥ ४६ ॥
तोदस्तुदो गृहस्थः स्यात् कूपो भूविलमेव वा ।
स्वस्राः सुगमनो योऽर्थो नाडी कुल्या नदी समथा ॥ ४७॥
आदित्ये द्वादशे विष्णुर्यज्ञे वा व्यापकेऽपि वा ।
उर्वश्यप्सरसि मज्ञाकान्त्योस्तु वयुनं भवेत् ॥ ४८ ॥
वृकस्तु चन्द्र आदित्यः श्वा वज्रोऽथ वृकी शिवा ।
आपान्तमन्युः सोमे स्यादिन्द्रे वा मन्युयोगतः ॥ ४९ ॥
तूर्णाशं शीघ्रसंव्यापि शीघ्रमश्यवचोदकम् ।
गादमङ्गैः परिष्वक्ता गविता परिकीर्तिता ॥ ५० ॥
गध्यं तु ग्रहणीयेऽर्थे सोमे सुयः मयुच्यते ।
स्तोमं मति भतो यस्य मति वा मत आरितः ॥ ५१ ॥

वाजपस्त्यो वाजगन्ध्यः सोमे ब्रह्मविशेषिते ।
जोषवाकमविस्पष्टवचनं अज्ञवागपि ॥ ५२ ॥
निचुम्पुणपदेनासौ सोमः प्रायो विशेष्यते ।
निचुम्पुणः समुद्रोऽपि वरुणोऽवभृथोऽपि च ॥ ५३ ॥
कृतयामे कौरयाणस्तौरयाणस्तु शीघ्रगे ।
क्षुम्पं त्वहिच्छत्रकं स्यात् क्षुभ्यते पद्यत्नतः ॥ ५४ ॥
पादुः पादतलासक्तचर्मकाष्ठादिके गमे ।
पदिः पक्षी, परीत्येतत् सर्वतोभाव इष्यते ॥ ५५ ॥
भागधीप्सालक्षणेत्थंभूताख्यानेषु वर्जने ।
हरयाणो नित्यकालमभिप्रस्थितयानके ॥ ५६ ॥
माधीश्वर्याद्विहरणमयाणो वापि गद्यते ।
अह्रयाणो वदान्यत्वादलज्जितमतिर्मतः ॥ ५७ ॥
निष्षपी क्लीवतो यस्य शेपो नित्योद्धतः स्त्रियै ।
तूतुमाकृष इत्येतत्तूर्णमाकुरुषेऽपि वा ॥ ५८ ॥
त्वरया कुरुषे वापि काकुदं तालु कथ्यते ।
केपयस्तु कपूयाः स्युर्ये हि दुष्कर्म कुर्वते ॥ ५९ ॥
अंसत्रं कवचं वा स्यादनुर्वाऽप्यथ वीरिटे ।
शून्यस्यान्तेऽन्तरिक्षे वा समवायेऽपि वा नृणाम् ॥ ६० ॥

चर्षणिस्तु जनो द्रष्टा घृणिर्दीप्तेऽङ्कुशेऽपि च ।
शम्यो वज्रेऽथ निर्दिष्टेऽपीदमर्थेऽपि वेमिति ॥ ६१ ॥
सीम् स्यात् सीमान इत्यर्थे व्यर्थं वा पदपूरणम् ।
एनामेतं द्वितीयान्तं पदद्वन्द्वमुदाचन्नत ॥ ६२ ॥
आदेशेऽथानुदात्तं स्यादन्वादेशे यदा भवेत् ।
समः सर्वोऽच्छशब्दस्याभिमुख्ये वृत्तिरिष्यते ॥ ६३ ॥
अथवा प्राप्तुमित्यर्थो मन्यते शाकपूणिना ।
कुटः कृतेऽथर्ज्युरिति यह्वो गमनशालिनि ॥ ६४ ॥
अथेर्ष्यवो बाहवः स्युरथर्व्योऽङ्गुलयः स्त्रियः ।
अध्रिगुस्त्वग्निरिन्द्रश्च यस्याप्रतिहता गतिः ॥ ६५ ॥
मन्त्रोऽप्यध्रिगुरुद्दिष्टः कृत्तिरन्नं यशोऽपि च ।
कृत्तिश्चर्ममयं वस्त्रं कन्था सूत्रमयी तथा ॥ ६६ ॥
श्वघ्नी स्यात् कितवोऽह्नानि स्वसराणि भवन्ति हि ।
भन्दी तु मृदुलो वा स्यान्मार्दवापादकोऽपि वा ॥ ६७ ॥
इत्यर्थाश्चतुराशीतिपदानामूहिता बुधैः ।

*

आशुशुक्षणिरग्निः स्यादाशास्तुपविशो विशः ।
सललूकं तुतदूरस्तः संलुब्धं पापकं च यत् ॥ ६८ ॥
संमूढं प्रच्युतं स्थानादथवाऽप्यपसारि यत् ।
अलभातर्दनो योऽर्थः स मेघः स्यादलातृणः ॥ ६९ ॥
अलातृणः कुणारुश्च क्रियेषाश्च शिरिम्बिठः ।
इलीबिशः कल्पयं च षड्भिर्मेघो विशिष्यते ॥ ७० ॥
कुणारुः कणनस्तद्वत् कल्पयः स्यात् सुखोदकः ।
नचदाभमभिव्याप्य हन्तारं विद्धि वज्रिणम् ॥ ७१ ॥
काशिर्मुष्टिः सचीमेति स्यादनुज्ञार्थकं पदम् ।
मृदूदरस्तु यः सोमः स एव स्यादुदूदरः ॥ ७२ ॥
अर्दनात्पालकौ बाहू ऋदूपे भवतोऽथवा ।
ऋदुशब्दो मर्मवाची बाहू स्तो मर्मपालकौ ॥ ७३ ॥
किः कर्ता, यस्तु दीर्घायुः सोऽस्कृधोयुः कृधुर्लघुः ।
हनू प्रसंसावन्त्यौ चेत् कथ्यते प्रसित्वती ॥ ७४ ॥
प्रसिद्धदीप्तिमत्त्वा तु आऋजीकोऽग्निरुच्यते ।
पुलुकामस्तु बहिच्छो रुजाना नद्य ईरिताः ॥ ७५ ॥
जूर्णिर्हेतिश्चमुः क्रोध ओमनी लवनेन वा ।
उपलप्रक्षिणी धान्यभर्जनी सक्तुकारिका ॥ ७६ ॥

पाथोऽन्तरिक्षमापोऽर्णं सप्रथाः सर्वतः पृथुः ।
कपनाः कृमयो, देवाच्या कृपेति पदे युजौ ॥ ७७ ॥
देवान् प्रत्यक्तया यद्वत् कल्पयेत्यर्थमाहतुः ।
इन्द्रदुक्थो महोक्थः स्याद्यस्मै वोक्थं प्रयुज्यते ॥ ७८ ॥
वणिक् सकलविद् यो हि गणितं वेत्ति तत्त्वतः ।
ओषध्यो वीरुधोऽथापः शुरुधोऽसंचनः स्मृतम् ॥ ७९ ॥
शशमानः शंसमानः शाशदानस्तु यो मुहुः ।
अत्यन्तं वा शातयति श्रायन्तस्तु समाश्रिताः ॥ ८० ॥
समाश्रयन्तः श्रायन्तः, पकस्तु पचता समौ ।
आग्रिया तु भवेदग्रा ऽग्रगत्याप्यग्र एव वा ॥ ८१ ॥
विज्ञानानि च यज्ञाश्च विदथानि प्रचक्षते ।
विजामाता न यत्रास्ति जामातुः सर्वलक्षणम् ॥ ८२ ॥
ईक्षे तथेशिषे तुल्यौ क्षोणो निवसिता भवेत् ।
क्षोणं निवासस्थानं स्याद् भवन्त्यापस्तु विह्रुहः ॥८३॥
अभ्यर्द्धयज्वा पूषा स्यान्मरुद्भ्योऽभ्यर्धयन् रसान् ।
भूतानि वाभिमुख्येन वृद्ध्या योजयतीह सः ॥ ८४ ॥
दुरितं दुर्गतिकरं स्त्रिया आपोऽतिसंहताः ।

शीघ्रं सम्पाजको योऽर्थः स तुर्वाक्षिस्त्वाहृतः ॥ ८५ ॥
श्लिषा अग्निर्हिमात् पाति कूपो वा पात्युपस्थितान् ।
शुष्ठी स्त्रियं सुखं धान्यश्चलाकाप्यभिधीयते ॥ ८६ ॥
सोमानमभिषोतारमोमासो रक्षकास्तथा ।
सर्पकास्तर्पणीयाश्च सोऽमिनो यो ह्यहिंसितः ॥ ८७ ॥
आमिनोऽमित्रमात्रश्चानन्तकालोऽपि वामिनः ।
अमूर इत्यमूढः स्यात् किमीदी पिशुनो मतः ॥ ८८ ॥
सृपः सर्पोऽथ सर्पिर्वा तैलं वा सर्पणाद् भवेत् ।
शिप्रे हनू नासिके वा सुशिप्रो यस्य ते शुभे ॥ ८९ ॥
अकः प्राकार इत्युक्तो यदाक्रामति सोऽम्बरम् ।
मूर्ते सुषिस्तूवे व्योमन्यमूर्ते वायुविस्तूवे ॥ ९० ॥
यस्त्वमत्यागतो युद्धेऽन्येनामातिगतोऽपि वा ।
योऽप्रतिस्खलितः पूर्वमन्यामातिहतोऽपि वा ॥ ९१ ॥
पराङ्मुखः कृतो नो यः स च स्यादमतिष्कुतः ।
सुषिदत्रः सुविषः स्यात् सुदत्रस्तु सुदातरि ॥ ९२ ॥
अन्यद् तसम्पमेव स्यादृत्त्वाहैर्वाभिगता रिपून् ।
सहभूतापि वा सा स्यात् रमणीयेषु रंस्नेति ॥ ९३ ॥

गिर्वणाः स्तुतिसंभक्ताः शक्रो गीर्वाण एव वा ।
सूर्य्यस्येव स्वतो भूतः प्रकाशोऽमतिरुच्यते ॥ ६४ ॥
आशीः सान्ता शुभाशास्ति रान्ता त्वाशिरमाह च ।
आशिरं दधि मन्यन्ते दध्यर्थं पय एव वा ॥ ६५ ॥
अस्मदः सर्वलिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ।
वचनेषु च सर्वेषु वृत्तमस्मे इदं पदम् ॥ ६६ ॥
जारयायीति चाख्यातमजनीत्यर्थ इष्यते ।
तमीजरयिता गन्ता चोस्रः स्याज्जारयायि वा ॥ ६७ ॥
यादस्मिन् यादृशेऽप्यानुपूर्व्यमेवानुषक् स्मृतम् ।
उपर्य्युपरिसंलग्नमनुषक्तं तदानुषक् ॥ ६८ ॥
सुषद् स्वयमथो तुग्रः कथितो दानवज्रयोः ।
अमीवा गर्भविध्वंसी कृमिर्वा रोग एव वा ॥ ६९ ॥
अमात्यवान् यत्नवान् वा रोगभूतोऽपि वाऽमवान् ।
अभ्वा व्याधिर्भयं वापि मेधस्तु स्यादिलीविशः ॥१००॥
सतनुष्टिस्तु विषयोपभोगैकाक्रियापरः ।
अंहूरणोऽन्धकूपः स्यादंहस्वानथवांहुरः ॥ १०१ ॥
वकुरो भास्करो दीप्तो ज्योतिर्हेतिर्भयंकरः ।
स भास्वद्द्रविणो वापि स्वर्द्दृशस्तु रोचनः ॥ १०२ ॥

प्रसक्ता त्वनपाया स्यादथासाधारणी च सा ।
उल्बं जरायोरप्यन्तर्गर्भवेष्टनमुच्यते ॥ १०३ ॥
येनाशयन्ति हिंसन्तं ते कथ्यन्ते रिशादसः ।
अविश्रथमविश्रान्तं शीघ्रं वापि हरन्ति ये ॥ १०४ ॥
तेऽश्वा निशृम्भाः कथ्यन्तेऽनवायं त्ववियोजनम् ।
निःशेषं चानवायं स्यात् क्रियेषा इन्द्रमेघयोः ॥ १०५ ॥
भासौ धाता ऋजुनीपं च ताविन्द्राग्नी भतद्वसू ।
स्यादागत्यापि गत्वापि नाडी गलितधारिणी ॥ १०६ ॥
जह्नवोऽङ्गिविहीनः स्यादसमामसमाति च ।
कीकटा असदाचारास्तद्देशाः कुभया अपि ॥ १०७ ॥
ऋषिः कृषिः परामूतिफर्तेन्द्रश्च पराशरः ।
शिरिम्बिठस्तु मेघः स्याद् भारद्वाजः शिरिम्बिठः ॥ १०८ ॥
पेकनाटा वार्द्धुषिका वृन्दं जनसमूहके ।
इषुर्बुन्दोऽशनिर्बुन्दो हिनोत हिनुतेतिवत् ॥ १०९ ॥
यस्त्वप्रतिहताज्ञः स्यात् कथ्यते सोऽनवब्रवः ।
घराघो बहु कुर्वाण उपस्थे तूपसीति च ॥ ११० ॥
दिविष्टयो दिव्यगतिप्रसाधिन्यः क्रिया मताः ।
अभिधेतनशब्दस्य भाषायामभिधानवत् ॥ १११ ॥

जिन्वन्ति प्रीणयन्तीति कुलिशं वज्रमुच्यते ।
अजीगरिति चागारी रलिस गृह्णासि वा तथा ॥ ११२ ॥
अनश्लीलमदाता योऽनर्शरातिः स उच्यते ।
अनश्लीलप्रदाने चानर्शरातिरुदाहृता ॥ ११३ ॥
क्रिविर्दती शतघ्नी स्यात् तुरीपमुदकं मतम् ।
रास्पिनः शब्दवच्छरीरं तद्वान्मेघोऽपि रास्पिनः ॥ ११४ ॥
उच्चार्यमाणस्तोत्रेण स्तोता वा रास्पिनः स्मृतः ।
अमत्रोऽपरिमाणः स्यात् स च योऽनभिहिंसितः ॥ ११५
ऋजुनीती लवक्राध्वनेतारौ साधुसंविदौ ।
यथेच्छस्तूयमानार्थगुणशाली त्वृचीषमः ॥ ११६ ॥
द्विबर्हा वर्द्धमानो यो द्वयोरपि दिवोः समम् ।
हिंसा वृद्धिः परिवृढो वर्हणा परिवर्हणा ॥ ११७ ॥
चायन् कामयमानो वा चाकन् कामयतेऽपि वा ।
स्तोत्रं जरूथं दृतस्तु दृचचारण ऋणातिः ॥ ११८ ॥
आत्मसात्करणे धातुः स समीकरणेऽपि च ।
जवारु मण्डलं भानोरनर्वोऽन्यसमाश्रितः ॥ ११९ ॥
चोष्कूयमाणस्तु भृशं व्युदस्यन् वा भृशं ददत् ।
चोष्कूयते भृशं दत्ते व्युदस्यत्यथवा भृशम् ॥ १२० ॥

भ्रमिता वा भ्रमयिता भूमिराग्निर्विशेष्यते ।
घतस्तु दुर्बलोऽर्थः स्य द् वत खेदानुकम्पयोः ॥ १२१ ॥
बहुकर्मा बहुप्रज्ञः पुरन्धिः स्याद् पुरन्दरः ।
वरुणोऽपि पुरन्धिः स्याद् वाताप्यं वर्षणोदकम् ॥ १२२ ॥
रथं वा रंहणं वापि यादिच्छति रथर्यति ।
कुचदन्ततया देवः पूषा प्रोक्तः करूडती ॥ १२३ ॥
स्यादलक्ष्मीः सदान्वेति दुर्भिक्षस्यापि देवता ।
जञ्झतीरीदृशं शब्दं कुर्वाणा आप एव च ॥ १२४ ॥
इदं कामयमानो यः स इदंयुरुदाहृतः ।
वसूयुर्विभयुः शंयुः कियुरित्यादयस्तथा ॥ १२५ ॥
शरारुः संशिशरिषुर्विद्धि दानपरान् दनः ।
आकम्पनस्त्वाधवः स्याद् विमाक्षस्त्वारु विष्पितः ॥ १२६ ॥
इतश्चेतश्च विस्तीर्णो विमास इति कथ्यते ।
अवीसं पृथिवीमाहुर्नैगमार्थविशारदाः ॥ १२७ ॥
इतीत्थमर्था आख्याता यास्कव्याख्यानुसारतः ।
द्वात्रिंशशतसंख्यानां पदानामपि पूर्ववत् ॥ १२८ ॥

*

शब्दसारूप्यसम्बन्धादर्थबोधाविरोधतः ।
प्राचीनैरूहिता अर्थाः सर्व एवात्र दर्शिताः ॥ १२६ ॥
अदूषेयां नैव ते सर्वे प्रादेशिकतया कृताः ।
अनैकान्त्यात् प्रदेशस्य मण्डलीमण्डपादिषु ॥ १३० ॥

पदजात्याऽभिधेयेन संस्कारेण स्वरेण वा ।
गुणेन वा विभागेन विश्लेषेण क्रमेण वा ॥ १३१ ॥
अध्याहारेण वा तद्वद् व्यवधानादितोऽपि वा ।
यानि यानि पदान्यत्र निर्धार्यन्ते न तत्त्वतः ॥१३२॥
यानि वा परिदृष्टानि बह्वर्थेषु कानिचित् ।
तेषां कृतो विमर्शाय पदानामेष संग्रहः ॥ १३३ ॥

स्वेति नाम निपातो वा पदं जात्या न निश्चितम् ।
शितामेति गुदं शाकपूणेर्यास्कस्य दोः पशोः ॥ १३४ ॥
तैटिकेस्तु यकृच्छ्यामं तस्माद्वाच्यं न निश्चितम् ।
ईर्म्मान्तास ऋचीसं च संस्कारे नावधार्यते ॥ १३५ ॥

"वने न वायो"—* इत्यत्र स्वरान्नावगतं पदम् ।
प्रदेशत्रोऽनवगतं "क्रूडइत्यादिकं पदम्" ॥ १३६ ॥
मेहनेस्यत्र न ज्ञातो विभागोऽस्ति विरोधतः ।
तत्रैकपदं शाकल्यो मेने गार्ग्यः पदत्रयम् ॥ १३७ ॥
द्यावा नः पृथिवीत्येतद्विक्षेपानवधारितम् * ।
कमस्तूपरमध्वं म—इत्यादौ नावगम्यते * ॥ १३८ ॥

---

* वने न वायो न्यधायि चाकञ्छुचिर्वां स्तोमो भुरणावजीगः ।
पस्येदिन्द्रः पुरुदिनेषु होता नृणां नर्यो नृतमः चपावान् ॥
ऋ० सं० ७ । ७ । २२ । १ ऐ० आ० ५ । ३

अत्र वेति य इति पदद्वयं शाकल्यो मेने । किन्तु पदद्वयसत्वे यद्वृत्तात्परस्य न्यधायीत्याख्यातस्योदात्तत्वमभविष्यत् । दृश्यते तु निघातः। तस्माद्—वाय—इत्येकमेव पदम् ।

* द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमद्य दिविस्पृशम् । यज्ञं देवेषु यच्छताम् । ऋ० ३ । ८ । १० । ५

* रमध्वं मे वचसे सोम्याय ऋतावरीरुप मुहूर्तमेवैः ।
प्र सिन्धुमच्छा बृहती मनीषाऽवस्युरह्वे कुशिकस्य सूनुः ॥
ऋ० ३ । ३ । ११ । ५ ।

का क्रिया "दानमनसो नो मनुष्यान्" इति स्थले।
वायुर्नियुत्वान्—*इत्येतद् व्यवधानान्न निश्चितम् ॥१३९॥
इत्थं दशानवगमाः शब्दा एते प्रदर्शिताः ।
ततोऽन्यथापि बहुधा दृश्यते सङ्करक्रमः ॥ १४० ॥
तत्र तत्र प्रकरणे यादृगर्थोऽवभासते ।
तथा तथार्थं कल्पन्ते मतिभेदात् पृथक् पृथक् ॥ १४१ ॥
इत्थमेवेति नाद्यापि तेऽर्थाः शक्याः प्रकल्पितुम्।
अन्योऽप्यर्थो भवेदेषां प्रज्ञया संप्रधारितः ॥ १४२ ॥
कानिचित्तु पदान्यत्र बह्वर्थानि भवन्ति हि ।
रजोहरःसहस्राणि तेषां पाठः प्रसङ्गतः ॥ १४३ ॥

इति ऐकपदिकार्थवर्गः । ८

* प्र वावृजे सुप्रया बर्हिरेषामा विश्पतीव बीरिट—इयाते।
विशामक्तोरुषसः पूर्वहूतौ वायुः पूषा स्वस्तये नियुत्वान्।

स्तृभिर्ऋक्षा च नक्षत्रे, तथाऽल्पे दभ्रमर्भकम् ।
मेना ग्नाः स्त्रीष्वथा एनाऽन्वादेशनिर्देशकर्म्मणि ॥ १ ॥

आभिले च भपिले चासन्ने, प्राप्ते तिरः सतः ।
स्यातामावपने खन्दावूर्दरं कूदरं तथा ॥ २ ॥

रम्यः पिनाकं दण्डे स्याद्, वम्रीभिरुपजिह्विका ।
सीमिकास्तु, प्रजनने शेपः स्याद् वैतसोऽपि च ॥ ३ ॥

अद्धे त्वनेमौ, सचते सिषक्तु च निषेवणे ।
भयवेपनयोः स्यातां भ्यसते रेजतेऽपि च ॥ ४ ॥

इति द्विपदैकार्थसंग्रहः ८

स्वर्गः पृश्निर्नभो नाको विष्णुश्चेति पदानि षट् ।
समानि दिवि चादित्ये साधर्म्यात् परिचक्षते ॥ १ ॥

खेदा तु किरणा गावो रश्मयोऽभीशवस्तथा ।
आदित्यरश्मिवद् प्रोक्ता एते पञ्चाश्वरश्मिषु ॥ २ ॥

अद्रिर्ग्रावो गिरिर्ग्रावा पर्वतोऽश्मा व्रजो बलः ।
रौहिणो रैवतोऽप्यभ्रो वराहः शम्बरुश्चरुः ॥ ३ ॥

पर्शानः * पुरुभोजाश्च फलिगश्चोपरोपलौ ।
शैलेऽपि मेघवत् प्रोक्ताः शब्दा एकोनविंशतिः ॥ ४ ॥

इति द्व्यर्थसाधारणपदानि ९

---

* वलिशानः इत्यपि शब्दपाठः ।

अनेकार्थवर्गः ६

अ

अथादित्ये समुद्रे चाकूपारः कच्छपेऽपि च ।
अक्षरं वाचि तु क्लीवेऽक्षये त्रिषु तथोदके ।
यज्ञेऽध्वरोऽध्वरं व्योमन्यपस्तूदककर्म्मणोः ॥ १ ॥
अप्नस्तु पदनाम स्याद्रूपेऽपत्ये च कर्म्मणि ।
अभ्रो महति पुंसि स्यादभ्रं त्वुदकमेघयोः ॥ २ ॥
अमतिः पदनाम स्याद्रूपेऽप्यमतिरुच्यते ।
अम्बरं त्वन्तरिक्षव्योम्नोरर्कौ वज्राश्वयोः पदम् ॥ ३ ॥
ह्रस्वेऽर्भकोऽर्भकं तु स्यादुत्तराणि पदान्यपि ।
पृथिव्यामवनिर्नद्यङ्गुल्योरप्यवनयः पृथक् ॥ ४ ॥
अश्वः पदं च मेघे च पदमघ्न्या तथा गवि ।
नदीषु च जले चार्णाः द्विरर्णः पदनामसु ॥ ५ ॥
अजिरं चाजिराश्चेति क्रमात् क्षिप्रे नदीष्वपि ।
अदितिः पदनाम द्विः पृथिव्यां गवि वाचि च ॥ ६ ॥
द्यावाभूम्योरेकयोक्त्याऽप्यदिती इति चक्षते ।

आहिः पदं जले मेघे द्यावाभूम्योस्तु गव्यही ॥ ७ ॥
अभीके इति सङ्ग्रामे चोत्तराणि पदान्यपि ।
अभीशवः पदं रश्म्यङ्गुलिषु द्विलतो भुजे ॥ ८ ॥
नद्यङ्गुलिष्वग्रुवस्युर्महत्यद्भुतमद्भुतः ।
पुंसि क्लीबे चोदकेऽश्ववर्जुनं रूपेऽर्जुनीत्युषाः ॥ ९ ॥
अश्वेऽरुषोऽरुषं रूपे उषासि त्वरुषी भवेत् ।
उषस्येव त्वरुषी स्यादिरण्ये चोदकेऽमृतम् ॥ १० ॥

आ

आपस्तु पदनाम स्यादन्तरिक्षे तथोदके ।
आथुरश्वे त्रिषु क्षिप्रे आके अन्तिकदूरयोः ॥ ११ ॥

इ

वागन्नपृथिवीगोषु स्यादिला पदनाम च ।
इत्था पदं च सत्ये चेन्दुर्यज्ञोदकयोः पदम् ॥ १२ ॥

ई—उ

ई जले च पदं च स्यात्, पदनाम द्विरुर्वशी ।

दिवृपराः पुमान् मेघे, मच्युतोपास्तु रश्मयः ॥ १३ ॥
अपाः पदं द्विरुवीं तु द्यावाभूम्योस्तथा भुवि ।

ऋ

ऋतः पदमृतं सत्ये घने स्यादुदकेऽपि च ॥ १४ ॥

ओ–क

उदकेऽपि बलेऽप्योज उदकेऽपि सुखेऽपि कम् ।
कम्र इत्यप्स एव स्यात् कम्र स्यादुदकान्नयोः ॥ १५ ॥
उदकेऽपि घने, कर्म कशा वाच्युदके कशः ।
क्षपा जलं क्षपा रात्री क्षितिर्भूः क्षितयो नराः ॥ १६ ॥
वज्रे पदं च कुलिशः कृचिर्गृहे पदं तथा ।
कुदरं वृत्तपदं कुदरः स्याद्गृहार्थकः ॥ १७ ॥

ग–घ

गाह्णागिभस्ती भूम्नि स्याद्गिरिमध्वप्यङ्गुलिष्वपि ।
भारमुदके क्लीबे गंभीरा महति त्रिषु ॥ १८ ॥

गंभीरा वाचि गंभीरे द्यावाभूम्योर्गभीरवत् ।
गयो गृहधनापत्ये गातुर्भूमौ पदं तथा ॥ १६ ॥
गोत्रो मयो मही गोत्रा गोः पदं द्विरुदीरितम् ।
गौः स्तोता वाक्पृथिव्योर्गौः गौः साधारणनाम च॥ २० ॥
गौरी वाचि पदं च स्याद् घर्मयज्ञे दिने पुमान् ।
घृणिर्दिने घृणिः क्रोधे ज्वलद्रस्तु तथा घृणिः ॥ २१ ॥

च–ज

चर्षणिः पदनाम स्याद्भूम्नि चर्षणयो जनाः ।
पुनरुक्ते जामिशब्दो भगिन्यादौ च वालिशे ॥ २२ ॥
मुखे जन्मे जनाय स्याज्जूर्णिः क्रोधे च सत्वरे ।
जूर्णिः पदं सत्वरे तु जूर्णिरित्यपि दृश्यते ॥ २३ ॥

त

त्वष्टा पदं त्रिरुद्दिष्टं तार्क्ष्योऽश्वः पदनाम च ।
यज्ञाकाशवरिष्ठाग्निवाचकस्तुग्र इष्यते ॥ २४ ॥
तुञ्जः पदं च वज्रं च तुर्वशस्तुर्वशेऽन्तिके ।

सुवेशास्तु मनुष्याः स्युस्तूयं त्रिषु नथोदके ॥ २५ ॥
तेजो जले ज्वलत्यर्थे तोयं त्रिषु नथोदके ।

द

अश्वनाम दधिक्रेति दधिक्राः पङ्नाम च ॥ २६ ॥
दभ्रं परपदं ह्रस्वे द्रविणं तु धने बले ।
द्विवीतयो दीवितयोऽप्यङ्गुलिष्वपि रश्मिषु ॥ २७ ॥
द्युम्नं पदं धनेऽपि स्याद् दूला द्विः पदमुच्यते ।

ध–न–प

अन्तरिक्षे पदं धन्व धीः प्रज्ञायां च कर्मणि ॥ २८ ॥
धेनुः पदं वाच्यपि स्यान्नदः स्तोतरि वा पदम् ।
नद्यः पदं च नद्यं च नभः साधारणं जले ॥ २९ ॥
वज्राग्न्योर्नभःशब्दो नरोऽन्ने च मनुष्यके ।
नराशंसः पदं द्विः स्यान्नृम्णं तु स्याद्धने बले ॥ ३० ॥
नेमः परपदं चान्ते, पयोऽन्नजलरात्रिषु ।
पयो व्यस्तद्रुम्ण्यपि स्यात्पदं पक्षः प्रजापतेः ॥ ३१ ॥

पविः पदं वज्रवाचोः स्यादश्वोदकयोः प्रवः ।
जले पदं पवित्रं स्यात्पाजस्यं बलेऽपि च ॥ १२ ॥
द्यावाभूमी पुरन्ध्री स्यात्पुरन्धिः पदनाम च ।
पूषा पदं पृथिव्यां च पूतना मानुषे रणे ॥ १३ ॥
अन्तरिक्षे तु पृथिवी पदनाम च सा द्विधा ।
द्यावाभूमी च भूः पृथ्वी पेशो रूपहिरण्ययोः ॥ १४ ॥

ब

अभ्रे महति च ब्रध्नो ब्रह्म त्वन्नं धने जले ।
उदके चान्तरिक्षे च बर्हिः स्यात्पदनाम च ॥ १५ ॥

भ–म–य

भगः पदं धनेऽपि स्याद्भूर्भुवौ चान्तरिक्षके ।
सुखे जले भेषजं स्यान्मन्युः क्रोधे पदं तथा ॥ १६ ॥
मेधाविषु मनुष्याः स्युर्मनुष्या मनुजेष्वपि ।
मरुद्धिरण्ये रूपे च ऋत्विक्षु मरुतः पदम् ॥ १७ ॥
महोमहविमौ शब्दौ महत्यप्युदकेऽपि च ।

गोवाग्धरित्रीषु मही द्यावाभूमी तथा मही ॥ ३८ ॥
यज्ञमेधाविनोर्मेधो मेधा तु धनमुच्यते ।
परं पदं वाक् च मेना द्विरुद्दिष्टं पदं यमः ॥ ३९ ॥
यशो धनोदकान्नेषु योनिः स्यादुदके गृहे ।

र

रंहः पदं रजो रात्री रयिस्तु स्याद्धने जले ॥ ४० ॥
रसो वाग्युदकान्नेषु रुजानास्तु पदं नदी ।
रुद्रः पदं स्तोतरि च ऋभुर्वा रोदसी पदम् ॥ ४१ ॥
रोहितोऽश्वे रोहितश्चाङ्गुलिष्वपि नदीष्वपि ।

व

वधो बले च वज्रे च वनं रश्मिषु चोदके ॥ ४२ ॥
वयुनं पदनाम स्यात् प्रशस्यप्रज्ञयोरपि ।
वराहस्तु पदं मेघे वरुणो द्विः पदं वनम् ॥ ४३ ॥
वसवो रश्मिषु पदं वसु रात्रौ धनेऽपि च ।
वाक्पदं वाक् च भाषायां मेधाव्यृत्विक्षु वाघतः ॥ ४४ ॥

वाऽश्वश्वे समरे वाजे वाजस्त्वश्चे बलेऽपि च ।
वाशी वाचि पदं च स्याद् विधाता परिदृते पदम् ॥ ४५ ॥
त्रिपो विदुष्वङ्गुलिषु द्विस्तु विश्वानरः पदम् ।
विष्णुर्यज्ञे द्विः पदञ्च, स्तेने वज्रे पदं वृकः ॥ ४६ ॥
वृषो मेघे धने वृन्नं, वेनो विद्वद्यज्ञयोः पदम् ।
व्योमान्तरिक्षेऽप्युदके व्योमा तु दिशि दिश्यते ॥ ४७ ॥

श

शची प्रज्ञाकर्म्मवाक्सु शर्म्म तु स्यात्सुखं गृहे ।
मेघे तु शम्बरः पुंसि शम्बरं तूदके बले ॥ ४८ ॥
शर्य्यापदं चाङ्गुलिषु श्रवस्त्वन्ने धनेऽपि च ।
शवो धने बलेऽपि स्यात् श्वात्रं तु स्याद्धने पदम् ॥ ४९ ॥
शिपे द्विः पदनाम स्यात्, शिल्पं रूपे च कर्म्मणि ।
शूषं बले सुखेऽपि स्यात् श्येनाश्वोऽश्वे पदं त्वपि ॥ ५० ॥

स—ह

संग्रोदके सद्म गृहं सद्म स्यात्समरेऽपि च ।

पदं तु सप्त ऋषयो रश्मिष्वपि तथोच्यते ॥ ५१ ॥
अन्तरिक्षे समुद्रः स्यात्समुद्रः पदनाम च ।
सरो वाच्युदकेऽप्येवं पदं वाक् च सरस्वती ॥ ५२ ॥
सलिलं बहु नाम स्यात्सलिलं जलनाम च ।
स्वः साधारणनाम स्यात्तथा स्वल्केऽपि च ॥ ५३ ॥
यज्ञाहःसूर्यदेवानां वाचकं स्वःपदं मतम् ।
सविता पदमुक्तं हि स्वधा लवे तथोदके ॥ ५४ ॥
स्वधे द्यावापृथिव्यौ स्तः स्वसराणि गृहेऽहनि ।
स्वसराणि पदं च स्यात्तसमन्वे पदं तथा ॥ ५५ ॥
सहो बले जलेऽपि स्यात्सहाख्या रश्मिषु वा पदम् ।
सिनमन्ने पदं च स्यात्सुपर्णाः पदमुच्यते ॥ ५६ ॥
सुपर्णी वाक् सुपर्णाः स्युरश्वेष्वापि च रश्मिषु ।
सूर्या वाचि पदं क्रोधज्वलतोस्तु हरःपदम् ॥ ५७ ॥
प्राहुः परे हरःशब्दं ज्योतिर्लोकोदकेषु च ।
हरितोऽङ्गुलयो नद्यो दिशश्चादित्यवाहनम् ॥ ५८ ॥
हरिःपदं जलेऽपि स्याद् हेमांदिकाहिरण्ययोः ।
हिरण्यवाद्रुकयोर्हेमा होता यज्ञे च वाचि च ॥ ५९ ॥

अनेकार्था इमे शब्दाः पूर्वमत्र प्रदर्शिताः
प्रागुक्ता एव नानार्थं दर्शयन्ते केऽपि धातवः । ॥ ६० ॥

—*—

अर्दति स्याद्वधे गत्यां व्याप्तिगत्योस्तु इन्वति ।
इरज्यतीति धातुस्तु ऐश्वर्यपरिचर्ययोः ॥ १ ॥
ऋञ्जिः परीचारगत्योर्वधगत्योर्ऋणत्ति च ।
जरते पदमर्चायां जिन्वतीति पदं गतौ ॥ २ ॥
दभ्नोत्यपि वधेगत्यां धमत्यर्चावधे गतौ ।
धुवत्यपि वधे गत्यां व्याप्तिगत्योस्तु नक्षति ॥ ३ ॥
भन्दते भन्दतीति द्वौ ज्वलने पूजने क्रमात् ।
मन्दते ज्वलनेऽर्चायां मन्यते कान्तिपूजयोः ॥ ४ ॥
मर्डत्यपि वधे गत्यां मिनात्यपि वधे गतौ ।
मिनोत्यपि वधे गत्यां रथर्यति गतौ पदम् ॥ ५ ॥
राति दाने गतौ च स्याद्राजत्यैश्वर्यपूजयोः ।
वनुष्यति पदं क्रोधे वेति गत्याप्तिकान्तिषु ॥ ६ ॥
वेनत्यर्चागतीच्छासु परिचारे गतौ शविः ।
सपत्यर्चापरीचारे स्वपित्यर्चननिद्रयोः ॥ ७ ॥

स्वरतीत्यर्चने गत्यां कान्तिगत्योस्तु हर्य्यति ।
ह्वयत्यर्चाभोजनयोरित्यनेकार्थधातवः ॥ ८ ॥
यज्ञवेदार्थयथार्थविज्ञानाय कृतश्रमः ।
मधुसूदनशर्म्मेयं मणिमालां विनिर्म्ममे ॥ ९ ॥
सरस्वत्याः करे सेयं निघण्टुमणिमालिका ।
समर्प्यते मैथिलश्रीमधुसूदनशर्म्मणा ॥ १० ॥

इत्यनेकार्थवर्गः ॥ ६ ॥

बृहद्देवतावर्गः१०

अथ केचित्प्रदर्श्यन्ते शौनकोक्ता यथायथम् ।
देवतात्रैपयश्लोका दैवतज्ञानसिद्धये ॥ १ ॥
भवद्भूतं भविष्यच्च जङ्गमं स्थावरञ्च यत् ।
अस्यैके सूर्य्यमेवैकं प्रभवं प्रलयं विदुः ॥ २ ॥
असतश्च सतश्चैव योनिरेषा प्रजापतिः ।
यदक्षरञ्च वाच्यञ्च यथैतद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ३ ॥
कृत्वैष हि त्रिधात्मानमेषु लोकेषु तिष्ठति ।
देवान् यथायथं सर्वान् निवेश्य स्वेषु रश्मिषु ॥ ४ ॥
अग्निरस्मिन्नथेन्द्रस्तु मध्यतो वायुरेव च ।
सूर्यो दिवीति विज्ञेयास्तिस्र एवेह देवताः ॥ ५ ॥
अर्चिभिः केश्यग्निर्विद्युद्भिश्चैव मध्यमः ।
असौ तु रश्मिभिः केशी तेनैनानाह केशिनः ॥ ६ ॥
न चैनेषां प्रसूतिर्वा विभूतिः स्थानजन्म वा ।
निर्वक्तुं शक्यमेतैर्हि कृत्स्नं व्याप्तमिदं जगत् ॥ ७ ॥
एतासामेव माहात्म्यान्नामान्यत्वं विधीयते ।
तत्तत्स्थानविभागेन तत्र तत्रोपलक्षयेत् ॥ ८ ॥

तासामियं विभूतिर्हि नामानि यदनेकशः ।
आहुस्तासां तु मन्त्रेषु कवयोऽन्योन्ययोनिताम् ॥ ९ ॥
यथास्थानं प्रदिष्टास्ता नामान्यत्वेन देवताः ।
तद्भक्तास्तत्प्रधानाश्च केचिदेवं वदन्ति ताः ॥ १० ॥
एतद्भूतेषु लोकेषु अग्निभूतं स्थितं त्रिधा ।
त्रिस्थानं चैनमर्चन्ति होत्रायां सृक्तबर्हिषः ॥ ११ ॥
इहैष पवमानोऽग्निर्मध्यमोऽग्निस्तु पावकः ।
अमुष्मिन्नेष विभैस्तु लोकेऽग्निः शुचिरुच्यते ॥ १२ ॥
इहाग्निभूतस्त्वृषिभिर्लोके स्तुतिभिरीडितः ।
जातवेदाः स्तुतो मध्ये स्तुतो वैश्वानरो दिवि ॥ १३ ॥
वैश्वानरं श्रितो ह्यग्निरग्निं वैश्वानरः श्रितः ।
अनयोर्जातवेदाश्च तथैतौ जातवेदसि ॥ १४ ॥
सालोक्याच्चैकजातत्वाद् व्याप्तिमत्त्वात्तु तेजसः ।
यस्य यस्येह देवत्वं दृश्यते ते पृथक् स्तुताः ॥ १५ ॥
सत्त्वान्यमूर्त्तान्यपि च देवतावन्महर्षयः ।
तुष्टुवुः प्रशशंसुश्च तासु तासु स्तुतिष्विह ॥ १६ ॥
पृथक् पुरस्ताद् ये वृक्ता लोकादिपतयस्त्रयः ।

तेषामात्मैव तत्सर्वं यद्यद्भक्तिः प्रकीर्तितं ॥ १७ ॥
तेजस्त्वेवायुधं प्राहुर्वाहनञ्चैव तस्य तत् ।
(यदन्यच्चोपकरणं तत्सर्वं तत्र कल्पितम्) ॥ १८ ॥
स्थानं नामानि भक्तीश्च देवतायाः स्तुतौ स्तुतौ ।
सम्पादयन्नुपेक्षेत यां काञ्चिदिह सम्पदम् ॥ १९ ॥
अग्निभक्तिस्तुतान् सर्वानग्नावेव समापयेत् ।
यदिन्द्रभक्ति तत्रेन्द्रे सूर्ये सूर्यानुगश्च यत् ॥ २० ॥

अग्निभक्तयः

तत्र यत्पृथिवीस्थानं पार्थिवञ्चाग्निमाश्रितम् ।
तत्सर्वमानुपूर्व्येण कथ्यमानं निबोधत ॥ २१ ॥
जातवेदाः श्रितो ह्यग्निमग्निं वैश्वानरः श्रितः ।
द्रविणोदास्तथेध्मश्च श्रितश्चाग्निं तनूनपात् ॥ २२ ॥
नराशंसः श्रितश्चैनमेनमेवाश्रितास्त्विलः ।
बर्हिर्द्वारश्च देव्योऽग्निमेनमेव तु संश्रिताः ॥ २३ ॥
नक्तोषासा च देव्यौ च होतारावेतदाश्रयौ ।
देव्यस्तिस्रः श्रिताश्चैनं त्वष्टा चैवैनदाश्रयः ॥ २४ ॥

श्येनो वनस्पतिश्चैव स्वाहाकृतय आप्रियः ।
दैव्यौ दिव्यश्रुतौ द्वावग्नी मध्यमपार्थिवौ ॥ २५ ॥
यदि वा वरुणादित्यविन्द्रादित्यौ मतन्मौ ।
तथाश्विनौ वापि केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥ २६ ॥
इडा सरस्वती देवी भारती च यथाक्रमम् ।
पृथिव्यामन्तरिक्षे च दिवि देव्य इमा मताः ॥ २७ ॥
तनूनपादाप्रीषु पठन्ति न पठन्ति च ।

*

अश्वश्च शकुनिश्चैव मण्डूकाश्चैव चाक्षयः ॥ २८ ॥
ग्रावाणश्चैव यूपाश्च नाराशंसस्तथा रथः ।
दुन्दुभिश्चेषुधिश्चैव हस्तघ्नोऽभीशवो धनुः ॥ २९ ॥
ज्या चैवाथेषुश्च शिता अश्वाजनी च या ।
वृषभो द्रुघणश्चैवं पितुरुलूखलम् ॥ ३० ॥
नद्यश्चैवमापश्च सर्वाश्चौषधयस्तथा ।
रात्रिश्चाथाप्यरण्यानी श्रद्धेडा पृथिवी तथा ॥ ३१ ॥

भजेते चैनमेवाग्नी इन्द्रभूते च रोदसी ।
मुपलोलूखले चैनं हविर्द्धाने च ये स्मृते ॥ ३२ ॥
जोष्ट्री चोर्जाहुती चैनं शुनुथ्या च विपाद् सह ।
यौ च देवौ शुनासीरौ तौ चाप्यौ चैतदाश्रयौ ॥ ३३ ॥
शौनकस्य शुनासीरौ वायुसूर्य्यावुदाहृतौ ।
शाकपूणेरिन्द्रसूर्य्याविन्द्रो यास्कस्य केवलम् ॥ ३४ ॥

लोकोऽयं, यश्च वै प्रातःसवनं क्रियते मखे, ।
अनुष्टुप् च त्रिवृत्स्तोमो, वसन्तशरदावृतू ॥ ३५ ॥
गायत्री, चैकविंशश्च, यच्च साम रथन्तरम् ।
साध्याः, साम च वैराज, आप्त्याश्च वसुभिः सह ॥ ३६ ॥
इन्द्रेण च मरुद्भिश्च सोमेन वरुणेन च ।
पर्जन्येनर्तुभिश्चैव विष्णुना चास्य संस्तवः ॥ ३७ ॥
अस्यैवाग्नेस्तु पूष्णा च साम्राज्यं वरुणेन च ।
देवतावाहनश्चैव हविषां वहनं तथा ॥ ३८ ॥
कर्म दृष्ट्या च यत्किञ्चित्सम्बद्धं विषये स्थितम् ।

अग्नेरेव तु तत्सर्वं कर्मेति परिभाष्यते ।
इत्युक्तोऽयं गणः सर्वः पृथिव्यग्न्याश्रयो महान् ॥ ३९ ॥

इन्द्रभक्तयः—

यश्चेन्द्रो मध्यमस्थानो गणः सोऽयमतः परः ।
विमानानि च दिव्यानि गन्धर्वाप्सरसां गणः ॥ ४० ॥
इन्द्राश्रयस्तु पर्जन्यो रुद्रो वायुर्बृहस्पतिः ।
वरुणः कश्च मृत्युश्च देवश्च ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४१ ॥
मन्युश्च विश्वकर्मा च मित्रः क्षेत्रपतिर्यमः ।
तार्क्ष्यो वास्तोष्पतिश्चैव सरस्वांश्चैवमत्र तु ॥ ४२ ॥
अपां नपाद् दधिक्राश्च सुपर्णोऽथ पुरूरवाः ।
असुनीतिर्वेनश्च तस्यै तस्याश्रयेऽदितिः * ॥ ४३ ॥
त्वष्टा च सविता चैव वातो वाचस्पतिस्तथा ।
धाता प्रजापतिश्चैव अथर्वाणश्च ये स्मृताः ॥ ४४ ॥
श्येनश्चैवमग्निश्च श्येला चैव या स्मृता ।
विधातेन्दुरहिर्बुध्न्यः सोमोऽहिश्च चन्द्रमाः ॥ ४५ ॥

* तयेन्दुश्च इत्यरयोऽदितिरित्यपि पाठः ।

त्रिधानरश्च वै देवो रुद्राणां[१] संस्तुतो गणः ।
मरुतोऽङ्गिरसश्चैव पितरश्चर्भुभिः[२] सह ॥ ४६ ॥
राका वाक् सरमाप्याश्च भृगवोऽध्न्या सरस्वती ।
यम्युर्वशी सिनीवाली पथ्यास्वस्तिरूपाः कुहू ॥ ४७ ॥
पृथिव्यनुमतिर्धेनुः सीता लाक्षा[३] तथैव गौः ।
गौरी च रोदसी चैव इन्द्राण्याश्चैष वै पतिः ॥ ४८ ॥

*

छन्दस्त्रिष्टुप् च पङ्क्तिश्च लोकानां मध्यमश्च यः ।
एतेष्वेवाश्रये विद्यात्सवनं मध्यमञ्च यत् ॥ ४९ ॥
ऋतू च ग्रीष्महेमन्तौ यच्च सामोच्यते बृहत् ।
शक्वरीषु च यद्गीतं नाम्ना तत्साम शाक्वरम् ॥ ५० ॥
आह चास्यैव तौ स्तोमावाश्रयौ शाकटायनः ।
यश्च पञ्चदशो नाम्ना संख्यया त्रिणवश्च यः ॥ ५१ ॥
संस्तुतश्चैष पूष्णा च विष्णुना वरुणेन च ।
सोमवाय्वग्निकुत्सैश्च ब्रह्मणस्पतिनैव च ॥ ५२ ॥

---

१ ऋभुभिरिति पाठान्तरम् । २ ऋभुभिरिति पाठान्तरम् ।
३ सीतेलाख्येति पाठान्तरम् ।

स बृहस्पतिना चैव नाम्ना यश्चापि पर्वतः ।
मित्रश्च स्तूयते देवो वरुणेन सहासकृत ॥ ५३ ॥
रुद्रेण सोमः पूष्णा च पुनः पूषा च वायुना ।
वातेनैव तु पर्जन्यो लक्ष्यते वै कचित्कचित् ॥ ५४ ॥
रसादानं तु कर्मास्य वृत्रस्य च निबर्हणम् ।
स्तुतेः प्रभुत्वं सर्वस्य बलस्य निखिला कृतिः ॥ ५५ ॥
इत्येन्द्रो मध्यमस्थानो गणः सम्यगुदाहृतः ।
यः परस्तु गणः सौर्य्यो द्युस्थानस्तं निबोधत ॥ ५६ ॥

सूर्य्यभक्तयः—

तस्य मुख्यतमौ देवावश्विनौ सूर्य्यमाश्रितौ ।
वृषाकपायी सूर्य्योषाः पत्न्यस्तिस्रो रवेरिमाः ॥ ५७ ॥
अमुतोऽर्वाङ् निवर्तन्ते प्रतिलोमास्तदाश्रयाः ।
पुरोदयाच्चामुषसं सूर्य्यां मध्यन्दिने स्थिते ॥ ५८ ॥
वृषाकपायीं सूर्य्यास्तकाल आहुः स्तुतिष्वृचि* ।
तस्याश्रये सरण्यूश्च भगः पूषा वृषाकपिः ॥ ५९ ॥

* सूर्य्यस्य तामेवाहुस्तु निमुचि—इत्यपि पाठः ।

यमो वैश्वानरो विष्णुर्वरुणश्चैकपादजः ।
पृथिवी च समुद्राश्च देवाः सप्तर्षयश्च ये ॥ ६० ॥
आदित्याः कौत्ससाध्याश्च सविता वसुभिर्मनुः[1] ।
दध्यङ्ङथर्वा विश्वे च वाजिनो देवयोषितः ॥ ६१ ॥

असौ लोकस्तृतीयश्च सवनं, साम रैवतम् ।
हैमन्तश्चैव, वर्षाश्च शिशिरोऽथ ऋतुस्तथा ॥ ६२ ॥
त्रयस्त्रिंशश्च यः स्तोमः क्लृप्ता सप्तदशाश्च यः ।
छन्दश्च जगतीनाम्ना तथातिच्छन्दसश्च याः ॥ ॥ ६३ ॥
पौरुषं चाहुरस्यैतत्सर्वमेव तु पौरुषम् ।
एतस्यैव तु विज्ञेया देवाः संस्ताविकास्त्रयः ॥ ६४ ॥
चन्द्रमाश्चैव वायुश्च यश्च संवत्सरं विदुः ।
हरणं तु रसस्यैतत्कर्मणाऽमुत्र रश्मिभिः ॥ ६५ ॥
येन नातिविजानन्ति सर्वभूतानि चक्षुषा[2] ।
इत्यग्नीन्द्रसूर्याणां भक्तयः समुदाहृताः ॥ ६६ ॥

---

१ आदित्यपूगः साध्याश्च सार्द्धं च वसुभिर्मनुरिति पाठान्तरम् ।
२ येन नातिविजानन्ति सूर्य्यभूतानि चक्षुषा ।
यानीमानि च पश्यन्ति सर्वभूतानि तेजसा इति । पाठान्तरे

अग्नीन्द्रमरुतस्त्वष्टाऽश्विनौ देवास्तथाष्टमौ ।
द्रविणोदा इमाः सप्त भवन्ति ऋतुदेवताः ॥ ६७ ॥
यो वायुरिन्द्रवायू यौ यौ मित्रावरुणावपि ।
यावश्विनौ य इन्द्रो ये विश्वेदेवाः सरस्वती ॥ ६८ ॥
प्रातःसवनिके शस्त्रे प्रउगे सप्त देवताः ।
भवन्ति ताः कर्मणैता अनुवन्त्याभिरूपिताः ॥ ६९ ॥

अग्नीन्द्रसूर्य्याणां नामभेदाः —

अग्नेस्तु पञ्च नामानि यानि सूर्य्यस्य वा नव ।
षड्विंशतिस्तथेन्द्रस्य क्रमाद्वक्ष्यामि तान्यपि ॥ ७० ॥

अग्निनामानि पञ्च

१ अग्निः—सर्वे

आसो यदग्रे भूतानामग्रणीरध्वरे च यत्
अङ्गं संनयते तस्मात्स्तुतोऽग्निरिति सूरिभिः ॥ ७१ ॥

२ द्रविणोदाः—कुत्सः

धनं बलं वा द्रविणं प्रायच्छद्येन कर्म्मणा ।
तत्कर्म दृष्ट्वा कुत्सस्तु प्राहैनं द्रविणोदसम् ॥ ७२ ॥

३ तनूनपात्—

अयं तनूनपादग्निः, असौ हि तननात्तनुः ।
ततस्तु मध्यमे जज्ञे स्थानेऽयं मध्यमात्ततः ॥ ७३ ॥
अनन्तरां प्रजामाहुर्नपादिति कृपण्यवः ।
नपाद्यमुष्य चैवायमग्निस्तेन तनूनपात् ॥ ७४ ॥

४ नराशंसः—

पृथक्त्वेन समत्वेन यज्ञे यच्छस्यते नृभिः ।
स्तुवन्त्यामीषु तेनेमं नराशंसं तु कारवः ॥ ७५ ॥

५ पवमानः—वैखानसाः

पुनाति यदिदं विश्वमेषोऽग्निः पार्थिवोऽप्सु सन् ।
वैखानसर्षिभिस्तेन पवमान इति स्तुतः ॥ ७६ ॥

इन्द्रनामानि षड्विंशतिः ।

१ जातवेदाः—

भूतानि वेद यज्जातो, जातैर्यद्वाऽस्य विद्यते ।
यद्वैष जातविद्योऽभूद्, वित्तं जातोऽधिवेत्ति वा ॥ ७७ ॥
विद्यते सर्वभूतेषु, यद्वा जातः पुनः पुनः ।
तेनैष मध्यभागिन्द्रो जातवेदा इति स्तुतः ॥ ७८ ॥

२ वायुः—

अखिलं एष यत्तु त्रीन् व्याप्यैको व्योम्नि तिष्ठति ।
तेनैनमृषयोऽर्चन्तः कर्मणा वायुमस्तुवन् ॥ ७९ ॥

३ वरुणः—

त्रीणीमान्यावृणोत्येको मूर्तेन तु रसेन यत् ।
तथैनं वरुणं शक्त्या स्तुतिष्वाहुः कृपण्यवः ॥ ८० ॥

४ रुद्रः—

अरोदीदन्तरिक्षे यद्विद्युद्वृष्टिं ददन्नृणाम् ।
चतुर्भिर्ऋषिभिस्तेन रुद्र इत्यभिसंस्तुतः ॥ ८१ ॥

५ इन्द्रः—

चतुर्विधानां भूतानां प्राणो भूत्वा व्यवस्थितः ।
ईष्टे चैवास्य सर्वस्य तेनेन्द्र इति स स्मृतः ॥ ८२ ॥
इरां दृणाति यत्काले मरुद्भिः सहितोऽम्बरे ।
रवेण महता युक्तस्तेनेन्द्रमृषयोऽब्रुवन् ॥ ८३ ॥
रसान् रश्मिभिरादाय वायुनायं गतः सह ।
वर्षत्येष च यल्लोके तेनेन्द्र इति स स्मृतः (सूर्यः)॥ ८४ ॥

६ पर्जन्यः—अत्रिः, और्वशः

यदिमां प्रार्जयत्येको रसेनाम्बरजेन गाम् ।
कालेऽत्रिरौर्वशश्चर्षी तेन पर्जन्यमाहतुः ॥ ८५ ॥
तर्पयत्येष यल्लोकान् जन्यो जनहितश्च यत् ।
परो जेता जनयिता यद्वाऽऽत्रेयस्ततो जगौ ॥ ८६ ॥

७ बृहस्पतिः—

बृहन्तौ पाति यल्लोकावेष द्वौ मध्यमोत्तमौ ।
बृहता कर्मणा तेन बृहस्पतिरितीडितः ॥ ७८ ॥

८ ब्रह्मणस्पतिः—शौनहोत्रः

ब्रह्म वाक् ब्रह्म सत्यञ्च ब्रह्म सर्वमिदं जगत् ।
पातारं ब्रह्मणस्तेन शौनहोत्रः स्तुवञ्जगौ ॥ ८८ ॥

९ वाचस्पतिः—

वाचा वेदा ह्यधीयन्ते वाचा छन्दांसि तत्र ह ।
अथो वाक् सर्वमेवेदं तेन वाचस्पतिः स्तुतः ॥ ८९ ॥

१० वास्तोष्पतिः—और्वशः

वास्तु मयच्छँल्लोकस्य मध्यमस्य तु पाति यत् ।
तेन वास्तोष्पतिं प्राह चतुर्भिरिममौर्वशः ॥ ९० ॥

११ क्षेत्रस्य पतिः—वामदेवः

क्षेमं[1] क्षितिभ्यो विदधद्यदुप्याविशत् क्षितौ[2] ।
तेनैनमाह क्षेत्रस्य वामदेवः स्तुवन् पतिम् ॥ ६१ ॥

१२ ऋतम्—

मनसेमं तु यं हृद्यं मध्यमं लोकमाश्रितम् ।
शंसन् रसेन सत्ये वै स एव स्तुतवानृतम् ॥ ६२ ॥

१३ ऋतस्य श्लोकः—

देवगणाश्वरसैः क्षिप्तैः स्थितो व्योम्न्येष मायया ।
ऋतस्य श्लोक इत्येष पुनश्चैनं ततोऽब्रवीत् ॥ ६३ ॥

१४ अदितिः—गौतमः

न कुतश्चैव यद्दीनो वृत्नः तिष्ठति मध्यमः ।
राहूगण ऋषिस्तेन प्राहैनं गौतमोऽदितिम् ॥ ६४ ॥

---

१ धन्नामिति पाठान्तरम् ।

२ ददाति यदिमं चैत्रे त्वृतावम्बरं पुनरित्यपि पाठः

१५ कम्—

प्रजाभ्यस्त्वेष यच्छक्त एष वीरः शिवः सुखः ।
हिरण्यगर्भस्तेनैनमृषिरर्चन्नुवाच कम् ॥ ६५ ॥

१६ यमः—

इह प्रजाः प्रयच्छन् स संगृहीता प्रयाति च ।
ऋषिर्विवस्वतः पुत्रं तेनार्हन् यमो यमम् ॥ ६६ ॥

१७ मित्रः— विश्वामित्रः

मित्रीकृत्य जना विश्वे यदिमं पर्युपासते ।
मित्र इत्याह तेनैनं विश्वामित्रः स्तुवन् स्वयम् ॥ ६७ ॥

१८ विश्वकर्म्मा—

निदाघमासातिगमे यदेतेनावति क्षितिम् ।
विश्वस्य जनयन् कर्म विश्वकर्मैष तेन सः ॥ ६८ ॥

१९ सरस्वान्—

सरांसि घृतवन्त्यस्य सन्ति लोकेषु यत् त्रिषु ।
सरस्वन्तमिति प्राह वाचं प्राहुः सरस्वतीम् ॥ ९९ ॥

२० वेनः—भार्गवः

प्राणभूतस्तु भूतेषु यद्वितत्येह तिष्ठति * ।
तेनैनं वेनमाहर्षिर्वेनो नामेह भार्गवः ॥ १०० ॥

२१ मन्युः—

सप्तके मासि मास्येनमभिमत्य ततोऽजनन् ।
तेनैन मन्युरित्याह मन्युरेव तु तापसः ॥ १०१ ॥

२२ असुनीतिः— श्रुतबन्धुः

यदन्तकाले भूतानामेक एव नयत्यसून् ।
तेनासुनीतिरुक्तोऽयं स्तुवता श्रुतबन्धुना ॥ १०२ ॥

* यद्वितत्येषु तिष्ठतीति पाठान्तरम् ।

२३ अपां नपा—गृत्समदः

निद्राघमासात्तिगमे जन्म-मध्ये भवत्यपाम् ।
नप्तारमाह तेनैनमृषिर्गृत्समदस्त्वपाम् ॥ १०३ ॥

२४ दधिक्राः—

अपामन्तरगर्भोंयभाद्वत्सोऽष्टमासिकम् ।
यत्क्रन्दत्यसकृन्मध्ये दधिक्रास्तेन कथ्यते ॥ १०४ ॥

२५ धाता—

मासेन संभृतं गर्भं नवमेनाष्टमासिकम्
स्वयं क्रन्दन् वर्षात्युर्व्यां धातेत्यृग्भिः सगीयते ॥ १०५ ॥

२६ तार्क्ष्यः—

स्तीर्णेऽन्तरिक्षे क्षियति यद्वा तूर्णं चरत्यसौ ।
अरिष्टनेमिस्तार्क्ष्योऽपिस्तार्क्ष्यं तेनैनमुक्तवान् ॥ १०६ ॥

सूर्य्यनामानि नव

१ पुरूरवाः—

रुवन् व्योम्न्युदयं याति कृन्तन् भाद्रिरजस्तपः ।
पुरूरवसमाहैनं स्ववाक्येनोर्वशी स्विनी ॥ १०७ ॥

२ सविता—

संवर्तयँस्तमः सूर्य्यादुपसञ्च प्रवर्तयन् ।
दिवा चरन् प्रसौत्येकः सविता तेन कर्म्मणा ॥ १०८ ॥

३ भगः—वसिष्ठः

उदितोऽभासयल्लोकानिमांश्चैव स्वरश्मिभिः ।
स्वयं वसिष्ठस्तेनैनमृषिराह स्तुवन् भगम् ॥ १०९ ॥

४ पूषा—

उद्यन् जगत्पोषयति प्रणुदन् रश्मिभिस्तमः ।
तेनैनमस्तौत्पूषेति भरद्वाजस्तु पञ्चभिः ॥ ११० ॥

५ विश्वानरः—

संमत्येकैकशस्त्वेनं यन्यन्यन्ते पृथङ्नराः ।
विश्वे विश्वानरस्तेन कर्मणा स्तुतिषु स्तुतः ॥ १११ ॥

६ मृत्युः—

यत्तु भाच्यावयन्नेति घोषेण महता मृतम् (सूर्ये) ।
तेन मृत्युमिमं सत्रं स्तौति मृत्युरिति स्वयम् ॥ ११२ ॥
नाम्ना संकुसुको नाम यमपुत्रो जघन्यजः ।

७ वृषाकपिः—

वृषैप कपिलो भूत्वा यन्नाकमधिरोहति ॥ ११३ ॥

वृषाकपिरसौ तेन विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ।
रश्मिभिः कम्पयन्नेति वृषा वर्षिष्ठ एव सः ॥ ११४ ॥

सायाह्नकाले भूतानि स्वापयन्नस्तमेति यत् ।
वृषाकपिरितो वा स्यादिति मन्त्रेषु दृश्यते ॥ ११५ ॥

८ केशी—

कृत्वा सायं पृथग्याति भूतेभ्यस्तमसोऽक्षये ।
प्रकाशं किरणैः कुर्वन् तेनैनं केशिनं विदुः ॥ ११६ ॥

९ त्रिविक्रमः—मेधातिथि

त्रीणि भान्ति रजांस्यस्य यत्पदानि तु तेजसा ।
तेन मेधातिथिः प्राह विष्णुमेनं त्रिविक्रमम् ॥ ११७ ॥

विष्णुः—

विष्णातेर्विशतेर्वा स्याद्वेवेष्टेर्व्याप्तिकर्मणः ।
विष्णुर्निरुच्यते वातः सर्वः सर्वान्तरश्च सः ॥ ११८ ॥

पञ्च षड्विंशतिस्तद्वत्च नामानि यानि च ।
इत्थमग्नीन्द्रसूर्य्याणां तान्युक्तानि यथाक्रमम् ॥ ११९ ॥
दैवतोपपरीक्षेयं शौनकोक्ता प्रदर्शिता ।
प्रमाणं तस्य याथार्थ्ये भगवान् वेदपूरुषः ॥ १२० ॥

इति बृहद्देवतावर्गः १०

वर्गा इमे दैवदिव्यनरधर्म्यक्रियान्ययैः ।
नैगमद्वयनानार्थैर्बृहद्देवतयापि च ॥ १ ॥
एतैस्तु दशभिर्वर्गैर्निघण्टूक्ता यथायथम् ।
गृहीताः श्लोकबन्धेन शब्दाः प्रायेण वैदिकाः ॥ २ ॥
इतीत्थं माधुसूदन्या सरस्वत्या प्रसन्नया ।
समीक्षाचक्रवर्तिन्या मणिमाला प्रवर्तिता ॥ ३ ॥
सन्ति यद्यपि भूयांसः शब्दा अन्येऽपि वैदिकाः ।
तथापीह निघण्टूक्ताः सर्वे तावत्प्रदर्शिताः ॥ ४ ॥
तेन मे भगवान् वेदपुरुषः परमेश्वरः ।
प्रसीदतु सदेत्येवमाशासे मधुसूदनः ॥ ५ ॥

मिथिलापश्चिमभागे
श्रीक्षेत्रस्यातिसन्निधौ पुण्ये ।
यो गाढासंस्थाने-
ऽलभत श्रीवैद्यनाथतो जन्म ॥ ६ ॥

भारतपश्चिमभागे
पुष्करतीर्थातिसन्निधौ पुण्ये ।

जयपुरराजद्वारे–
ऽलभत महीपालतोऽभ्यर्हाम् ॥ ७ ॥

वयसः पश्चिमभागे
वेदमहातीर्थसन्निधौ पुण्ये ।
कृतधीः श्रीमधुसूदन–
शर्म्मा सोऽकृत सरस्वतीमालाम् ॥ ८ ॥

मालापश्चिमभागे
विद्यातीर्थातिसन्निधौ पुण्ये ।
मनसो योगं कुर्वन्
सुखतः सर्वं लभेत वेदार्थम् ॥ ९ ॥

इति सरस्वतीमणिमालाख्यो वैदिकशब्दकोशः

श्रीरस्तु
शुभमस्तु

श्रीः

अकारादि वर्णानुक्रमेणानुक्रमणिका ।

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
अंसत्रम्	४० । ९०	अग्नायी	२ । १२
अंहुरः	४५ । १०१	अग्निः	१ । ५
अकूपारः	५४ । १	"	५ । २६
अक्तुः	८ । १५	अग्रिया	४३ । ८१
अक्षः	४४ । ९०	अग्रुवः	१० । २८
अक्षरम्	९ । २५	"	१६ । १६
"	१७ । २१	अघर्यशः	१३ । ७
अक्षाः	२७ । २२	अघ्न्या	४ । १३
अत्तः	२ । ११	अघ्न्या	२० । ३७
अक्षितम्	९ । २२	अङ्गिरसः	४ । २२
अगन्	२३ । ९	अचके	२५ । २१

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
आग्रक्षम	२५ । २०	अत्यः	१० । २२
अच्छ	४१ । ६२	अथर्यः	११ । १३
अजएकपा	४ । २५	अथर्यवः	४१ । १५
अजगन्	२३ । ९	अथयुम्	४१ । ४४
अजाः	११ । ३५	अथर्वाणः	४ । २२
अजिरम्	२१ । ४४	अदितिः	६ । ४
अजिराः	१० । ३९	"	१७ । २१
अजीगः	४७ । १२१	"	२० । ३७
अज्म	१९ । ३३	"	२६ । २०
"	२० । ४०	"	४ । २३
अञ्जाः	२१ । ४५	अदिती	६ । १
अण्व्यः	१६ । १३	अद्धा	१७ । १७
अताति	२२ । ३	अद्धातयः	१२ । ३

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
अङ्गनम्	१२	१	अनवायम्	४१	१०५
अदूमसत्	३५	१२	अनिति	२२	५
अद्रिः	८	१८	अनिन्याः	१५	६
अध्रिगुः	४१	९९	अनुमतिः	४	२१
अध्वरः	१६	११	अनुष्टुप्	१७	२१
अध्वरम्	७	७	अनेद्यः	१५	६
अध्वा	७	८	अनेमा	१५	६
अनभिशस्तः	१५	६	अन्तमम्	१४	५
अनर्वा	४७	११९	अन्तरिक्षम्	७	७
अनर्शरातिः	४७	११३	अन्धः	१७	१०
अनवः	११	२	”	१०	७
अनवद्यः	१५	६	अप्नम्	६	२३
अनवब्रवः	४६	११०	अपः	६४	२१

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
"	१६ । १५	अप्वा	४५ । १००
अपत्यम्	१९ । ८	अप्सः	१५ । १०
अपान्नपात्	३ । १६	अभि	२७ । १
अपारे	६ । ३	अभित्या	१७ । २३
अपीच्यम्	१५ । ८	अभिधेतन	४६ । १११
अपः	२ । १२	अभीके	१६ । ३४
"	१५ । १०	अभित्वे	५३ । २
अप्नवाना	१६ । १२	अभीशवः	१६ । १४
अप्नः	१६ । १५	अभीषु	२ । १३
"	१३ । ८	अभीपत्नः	७ । १०
"	१५ । ११	अभीशू	१५ । ११
अप्रतिष्कुत	४४ । ६३	अभ्यर्द्धयज्वा	४३ । ८४
अप्रायुवः	२६ । २३	अभ्यर्ध	२३ । १२

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
अगृभ्	८	१८	अग्नः	१०	२७
अक्रः	१३	२	अग्नायी	६	२
अभ्राभ्	६	२२	अग्रुवः	११	२
अगाति	१५	१०	अग्रम्	७	७
"	४५	६४	"	१४	५
अमत्रः	४७	११५	अग्रु	६	२२
अमवान्	४५	१००	अग्रपूः	४४	६३
अमा	२०	३६	अघः	७	५
अमिन	४४	८८	अघते	२२	१
अग्रीवा	४५	६६	अघ्नु	२३	६
अमूरः	४४	८८	आघवः	११	३
अमृतम्	७	५	अथा	५२	१
	६	२२	अरण्यानी	२	१२

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
अरिन्दानि	१०	२७	अर्गः	१०	२७
अरुणयः	११	३६	अर्गाः	१०	२९
अरुणानि	२२	५	अर्दीन	२२	२
अरुण	२०	२२	अर्दयन्ति	२६	३६
अरुणम्	१५	१०	अर्भकः	१४	२
अरुणी	८	१४	अर्भकम्	५२	१
अर्काः	१९	३०	अर्थः	१२	६
,,	२०	३८	अर्वा	१०	४२
,,	१८	३९	अर्वाके	१३	५
अर्चति	२३	१३	अलाबुगाः	४२	६९
अर्चिः	२१	४२	अल्पः	१४	३
अर्जुनम्	१५	१०	अवः	२०	३८
अर्जुनी	८	१२	अवचाकशत्	२५	१०

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
अवटः	२१ । ४१	अश्मा	८ । १८
अवतः	२१ । ४१	अश्वः	२ । ११
अवातिरत	२६ । २७	अश्वाः	११ । ३४
अर्वात	२२ । १	अश्विनौ	५ । ३०
अवनपः	१० । २८	असक्रा	४६ । १०३
,,	१६ । १३	असश्चन्ती	३८ । ४१
अर्वाग	६ । ४	असामि	४६ । १०७
अवंम	१४ । ५	असिक्नी	८ । १५
अविष्पन्	२५ । २३	असिन्वती	४२ । ७४
अव्ययथः	११ । २४	असुः	१७ । २१
अशत्	२३ । ११	असुनीतिः	४ । २१
अश्नः	९ । २०	असुरः	९ । १९
अश्नुते	२३ । ११	असूर्त्ते	४४ । ९०

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
अस्क्षेधोयुः	४२ । ७४	अन्हाय	१४ । ७
अस्तम्	१० । ३६	अहूयाथः	४० । ५७
अस्तमीके	१४ । ५	आ	२६ । १४
अस्मे	४५ । ६१	"	२७ । १
अस्य	३१ । २४	आकायम्	७ । ७
अस्याः	३१ । २४	आकीम्	२६ । १२
असोमाः	१५ । ६	आकूतम्	२६ । १२
अह्ना	८ । १३	आके	१४ । ५
अहिः	६ । १६	"	१४ । ६
"	६ । २५	आक्रीलिपः	१२ । २
"	४ । ११	आक्न्दे	१६ । ३१
अही	२० । ३७	आघाथः	२२ । ११
"	६ । १	आखण्डलः	

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
आगनीगन्ति	२३ । ६	आतुपक्	४५ । ३८
आघृणिः	३६ । ४३	”	”
आङ्गूषः	३६ । ४५	आपः	२ । १३
आचके	२५ । २१	”	७ । ७
आचक्षम	२५ । २०	”	६ । २१
आजौ	१६ । २२	आपानः	२३ । ११
आक्तौ	१६ । ३२	आपान्तमन्युः	३६ । ४६
आताः	७ । ६	आप्त्याः	४ । ३३
आतिरत्	२७ । २८	”	५ । ३१
आदित्याः	१ । ३	आयती	१६ । १३
आधवः	४८ । १२५	आयवः	११ । २
आनट्	२३ । ११	आयुः	२० । ३८
आनशे	२३ । ११	आयुभ्रनि	६ । २५

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
आर्तः	२६ । २१	आहू	१३ । ११
आरु	१४ । ६	आस्थाः	७ । ६
आर्ती	२ । १४	आसात्	१४ । ५
आर्यति	२२ । २	आहनः	१७ । ३२
आवयति	२५ । २३	आहनाः	३५ । ११
आवयाः	६ । २५	आहवे	१६ । ३१
आयाः	७ । ६	आह्निकम्	२६ । १२
आयाः	४२ । १८	इत्यम्	३८ । ४२
आयिरवृः	४५ । ५५	इत्या	१७ । १७
आयिधः	२३ । १२	"	३८ । ४२
आशु	२१ । ४४	इदम्	६ । ३१
आशुः	१० । २३	इदयुः	४८ । १२५
आशुग्रवाशी	४२ । १८		

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
इदा	१५	७	इयच्चाति	२२	६
इदानीम्	१५	७	इयर्त्ति	२२	६
इध्मः	२	६	इरज्यति	२३	१२
इनः	१२	६	"	२४	१७
इन्दुः	३	२१	इरा	२०	३८
"	६	२३	इरावत्यः	१०	३०
"	१६	१६	इलः(ईलः)	२	६
इन्द्रः	३	१६	इला	६	४:
इन्द्राणी	४	२३	"	१७	१८:
"	५	२६	"	२०	३८
इन्द्रियम्	१६	३५	"	२०	३७
इन्वति	२३	११	इलीविशः	४२	७०
	२२	४	इलीविशः	४५	१००

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
इव	२६	१४	"	२६	११
इषाति	११	७	ईमहे	२४	१८
इषाम्	२०	१८	ईर्चे	१३	६
इषिरम्	१५	१६	ईमान्ताः	३४	५
इषुः	२	१२	ईषति	२२	३
इषुधिः	२	१३	उकूध्यः	१५	८
इषुध्याकि	२४	१८	उचा	१३	१
इष्टिः	१६	१६	उक्षितः	१३	२
इष्मिणः	४५	१७	उच्चैःश्रवाः	१०	३२
ईधे	४३	८३	उत्सः	२१	४१
ईळ्खते	२१	२	उदकम्	१०	२७
ईम्	६	२३	उधाः	८	१६

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
उपनिर्ह्लिका	५२ । ३	उर्वी	६ । २
उपविदः	१७ । २०	„	७ । ५
उपांग	१४ । ५	उर्व्यः	१० । २९
उभयः	९ । १९	उलूखलम्	२ । १४
उपयाः	७ । ९	उल्वम्	४३ । १०३
उपलः	९ । १९	उष्मासि	२५ । २१
उपलप्रक्षिणी	४२ । ७६	उशिक्	२५ । २१
उपाम	४६ । ११०	उशिजः	१३ । ३
उपाकै	१४ । ५	उषाः	४ । २४
उरगाः	४६ । ११०	„	५ । १६
उरु	१४ । ४	उषासानक्ता	२ । ९
उर्वंगी	४ । २४	उस्राः	२० । २७
	२९ । ४८	„	७ । १०

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
उस्त्रिया	२० । ३७	ऋच्छाति	२२ । ५
ऊतिः	१७ । ३३	"	२४ । १७
ऊधः	८ । १६	ऋजुनीतिः	४७ । ११६
ऊर्क्	२० । ३८	ऋञ्जति	४७ । ११८
ऊर्जस्वत्यः	१० । ३१	ऋणद्धि	२४ । १७
ऊर्णाहुती	२ । १४	ऋणोति	२२ । ४
ऊर्दरम्	५२ । २	ऋण्वति	२२ । ४
ऊर्म्या	८ । १६	ऋतम्	६ । २४
ऊर्व्यः	१० । २६	"	१७ । १७
ऋक्	१७ । २०	ऋताः	४ । २१
ऋक्षाः	५३ । १	ऋतस्य योनिः	१० । २८
ऋचीषमः	४७ । ११६		

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
ऋतु	१६ । १५	एजति	२२ । ४
ऋदूदरः	४२ । ७६	एतग्वाः	१० । ३६
ऋदूपे	४२ । ७३	एतशः	१० । ३१
ऋभुक्	३७ । २८	एधते	२२ । ५
ऋध्नोति	२४ । १७	एनम्	४१ । ६२
ऋजीषम्	४८ । १२७	एना	५१ । १
ऋभवः	४ । २२	एनाम्	४१ । ६२
ऋभुः	५ । ३१	एन्यः	१० । ३६
,,	१२ । ३	ऐरिरे	२६ । २२
ऋभुक्षाः	१३ । २	एषः	१८ । २८
ऋश्यदाः	२१ । ४१	ओमासः	६ । २४
ऋष्यः	१३ । २	,,	१८ । २५
ऋदन	१४ । ३	ओषधी	६ । १

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
ओदती	८ । १३	कति	२३ । ६
ओदनः	६ । १६	कत्पयः	४२ । ७१
ओमना	४२ । ७६	कम्पति	२३ । १०
ओमासः	४४ । ८७	कनकम्	७ । १
ओत्रम्	२१ । ४४	कपनाः	४३ । ७७
ओषधः	२ । १२	कबन्धम्	१० । २७
ओच्चैःश्रवसः	१० । १९	कम्	१० । २८
कः	३ । २०	,,	१८ । २५
ककुभः	७ । ६	कम्पते	१६ । २५
ककुहः	१३ । १	करणानि	१६ । १५
कक्ष्याः	१६ । १३	करन्ती	६ । १५
कण्टति	२२ । २	कपान्सि	१६ । २५
कणवः	१२ । ४	करस्नौ	११ । १३

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
करिष्यत्	१६ । १४	कविः	११ । ३
करणम्	१६ । १५	कयः	१० । १७
कल्कलती	४८ । १२३	कंथा	१७ । २७
कर्ता	२१ । ४३	,,	६ । १६
कर्तवे	१६ । २५	कसति	२२ । ७
कर्त्तोः	१६ । १४	काकुद्	१७ । २७
कर्त्तुम्	१६ । १५	काकुदम्	४० । ५६
कर्त्वम्	१६ । १५	काकुप्	
कर्त्वरम्	१६ । १५	काञ्चनम्	७ । २
कल्पते	२४ । ३५	काठः	२१ । ४१
कल्मलीकिनम्	२१ । ४२	काणुका	२६ । ४५
कंवते	२२ । २७	कातुः	२१ । ४१
कवन्धम्	१० । ३७	कानिषत्	२५ । १२

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
कायमानः	२४ । १	कीलालम्	२० । ३८
कारुः	१२ । ४	कीरत्यासः	१२ । ३
कारोतरः	४१ । ३१	कुटः	४१ । ६४
कारोतरात्	”	कुरुः	४२ । ७१
कालयाति	२२ । ७	कुत्सः	१८ । २६
काथिः	४२ । ७२	कुरथः	१२ । ५
काष्ठाः	७ । ६	कुरुतम	२५ । १०
किः	४२ । ७४	कुलिशः	१८ । २६
किमीदिने	४४ । ८८	[illegible]	४७ । ११२
किंधयाः	३६ । १०५	कुल्याः	१० । ३०
किरणाः	७ । १०	कुचित्	१४ । ४
कीकटेषु	३६ । १०७	कुयवः	२१ । ४१
कीरिः	१२ । ४	कुहूः	४ । २३

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
कूपः	२१ । ४१	कृपीटम्	६ । ३१
कृणवीत	२६ । २६	कृशनम्	७ । ६
कृत्तिः	२० । २६	,,	५१ । १०
,,	४१ । ११	कृष्टिः	११ । ९
कृत्वी	१६ । १५	केतः	१७ । १९
कृदरः	२० । ३६	केतुः	१७ । २९
कृदरम्	५२ । २	केनिपः	१२ । २
कृधु	१४ । २	केपयः	४० । ५६
कृन्तानि	१६ । २६	केवटः	२१ । ४१
कृपणयति	२४ । १५	कोशिनः	५ । ५२
कृपण्युः	१२ । ४	कोशः	६ । १६
कृपा	४३ । ७७	कोरयाखः	४० । ५४
कृपामति	२४ । १५	क्रतुः	१६ । ५

[illegible]	पृष्ठ	श्लो०	[illegible]	पृष्ठ	श्लो०
[illegible]	७३	३२	क्षा	७	३५
काराः	३६	३७	क्षिणोति	२२	५६
क्षिति:	२१	४१	क्षितयः	२१	८१
क्षिविर्दती	४७	१६४	क्षितिः	६	४
क्षत्रम्	८	२२	क्षिपः	३६	४२
[illegible]	१८	२५	क्षिपस्तौ	३६	४३
घ्न	१०	२७	क्षियन्ति	२२	३
[illegible]	२०	२८	क्षीरम्	८	३६
[illegible]	४६	११५	क्षु	२०	३८
स्रः	४६	१३५	क्षुत्	२०	३८
पाः	८	३६	क्षुधत्	२०	३८
म्ना	७	२५	क्षुम्यति	२२	६
ष्पतिः	२२	२९	क्षुम्पकः	७४	५६

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
[illegible]	१४	३	[illegible]	७	१०
[illegible]	३	१६	"	४३	९
[illegible]	४३	८५	[illegible]	१७	१८
[illegible]	४३	८३	"	१	९
[illegible]	६	४	[illegible]	३६	५०
[illegible]	६	६	[illegible]	३६	५१
[illegible]	१०	२७	[illegible]	२२	६
[illegible]	[illegible]	४	[illegible]	२३	६
[illegible]	[illegible]	५	[illegible]	७	१०
[illegible]	१६	३१	"	१६	१४
[illegible]	१६	३१	[illegible]	१६	१९
[illegible]	१०	२८	[illegible]	११	१
[illegible]	२१	४१	[illegible]	६	२२

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
गभीरा	१७	१६	गच्छतम	६	११
गभीरे	६	१	गाति	२२	२
गमति	२३	६	गातु	६	४
गम्भरम्	६	११	"	३६	२५
गम्भीरा	१७	१६	गाया	१७	१६
गम्भीरे	६	१	गान्धर्वी	१७	१८
गयः	१३	८	गायति	२३	१३
"	३६	२५	गावः	११	३६
"	४०	३६	"	७	१०
गर्धः	४०	३६	"	४३	२
गल्दा	४६	१०६	गिरिः	८	१८
"	१७	२१	गिर्वणाः	४५	६४
गवते	१७	७	गीः	१७	१८

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
गृद्धपति	२३ । १३	ग्ना	१७ । ३१
गृणाति	२२ । १३	ग्नाः	५२ । १
गृत्सः	११ । २	ग्ना	७ । ५
गोत्रः	८ । १८	ग्रावा	८ । १८
गोत्रा	६ । ४	"	२ । ११
गौः	४ । २३	घर्म	१६ । १७
"	६ । ४	घर्मः	८ । १२
"	१७ । २७	घृणाः	८ । १२
"	५२ । १	घृणिः	५७ । ३१
"	१७ । १८	"	२१ । ५२
"	१२ । ४	घृतम्	६ । ३२
"	२७ । २७	घृतवती	६ । २
गौरी	१७ । १८	घृताची	८ । १६

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
चोषः	१७ । ३८	चर्वणी	४१ । ६१
चक्रः	८ । २१	चष्टे	२५ । २०
चकमानः	२५ । २१	चसति	२१ । ८
चक्रतु	२६ । १५	चाकन्	४७ । ११८
चर्तति	२२ । ८	चाकनत्	२५ । २१
चनः	४३ । ७५	"	२५ । २०
चन्द्रम्	७ । ५	चिकयत्	२५ । २०
चन्द्रमाः	७० । ४५	चितृ	२६ । १४
चमसः	३ । १३	"	३८ । ४२
चम्वौ	६ । १	चित्तम्	१७ । २२
चयसे	२७ । २८	चित्रामघा	८ । १३
चरुः	८ । १८	चेतः	१७ । २२
चर्षणयः	११ । २	चोष्कूयमाणः	४७ । १२८

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
च्यवानः	३७ । २८	जगाति	२३ । १०
च्यवाना	१६ । १२	जगायात्	२१ । ६
च्यौत्नम्	१८ । २६	जज्झतीः	४८ । १२४
छदयते	२४ । १६	जञ्जणाभवत्	२१ । ४२
छर्दिः	२० । ४०	जठरम्	३४ । ५
छन्दसत्	२५ । २१	जन्तवः	११ । १
छन्दः	१२ । ४	जन्म	६ । २६
छन्दसि	२४ । १६	जबारु	४७ । ११६
छर्दिः	२० । ४०	जमत्	२१ । ४३
छाया	२० । ४०	जमति	२३ । ६
जगतः	११ । १	जरते	२३ । १३
जगती	२० । ३७	,,	३७ । २८
जङ्गन्ति	२२ । ६	जारिता	१२ । ४

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
कवचम्	४७	१२८	जामयः	१६	१४
जलम्	१६	११	जामि	१६	२१
कलापम्	१८	२४	जामि	६	२५
,,	२	२१	जामिवत्	१८	२७
जनानि	२८	१५	जायथाम्	४५	६७
जम्भम्	४६	१०५	जिगाति	७८	४५
जवानि	२३	३	जिन्वन्ति	२२	३
जवानि	२२	३	,,	४८	११२
जमुरिः	३६	२१	जिह्वा	१७	२१
जहा	३३	५	जीराः	२१	४४
जाः	१२	८	जुषन्ते	२५	२२
जातवेदाः	७	६	जुहुरे	३७	२६
जानीहि	२०	८	जूर्णिः	१८	२८

[illegible]	पृष्ठ	श्लो०	[illegible]	पृष्ठ	श्लो०
जूर्णाः	२१	४४	तनजुष्टिः	४५	१०१
,,	४२	७६	तथा	२६	१४
जूर्वति	२७	६८	तनयः	१३	८
जेहते	२२	७१	तना	१६	६५
ज्योतिराकम्	४०	५२	तनूनपात्	२	९
उमा	७	५	तपः	२१	४१
उपा	२	१३	तपुषी	१८	२८
उषुणि	२६	२४	तम.	८	१५
जुषति	२२	२	तमस्वती	८	१५
जीयसि	२१	५	तरणिः	२१	४५
तकति	२२	८	तरः	१८	३५
तवम	२३	७	तरस्वत्याः	१०	३१
तक्षा	२३	६	,,	२७	३३

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
तडित्	१४ । ५	तार्क्ष्यक	३ । ३०
[illegible]	२६ । २६	ताडि	२६ । ३६
तदः	१८ । २५	तिग्मम्	१६ । ३०
तवसः	१२ । १	तितउ	३५ । ६
तविषः	१३ । १	तिरः	५२ । २
तविषी	१८ । २७	तिस्रोदेवीः	३ । १०
तस्करः	१२ । ६	तुग्रः	१३ । २
तस्थुषः	११ । १	तुग्न्या	६ । २५
तवत्	२१ । ४५	तुग्व	३५ । १०
तासुः	१२ । ४०	तुच्	१३ । ८
ताम्रम्	१५ । ११	तुजः	१८ । २६
तायुः	१२ । ६	तुल्यमानासः	२१ । ४३
तार्क्ष्यः	१० । ३३	तुसः	४५ । ६६

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
तुञ्जाते	२५ । २२	तुर्णाशम्	२६ । ५०
तुरीयम्	४७ । १४	तुविः	२१ । ४४
तुरीयाति	२२ । ५	तृका	१३ । ७
तुर्वणिः	४४ । ८५	तृपम्	१८ । २५
तुर्वयाः	११ । १	तृपोन्नि	२६ । २७
तुर्वणे	१४ । ५	तृपुः	१३ । ७
तूणि	१४ । ४	तृषिः	६ । १५
तूताव	३६ । २५	तृपमः	१४ । ३
तूतुजानः	२१ । ४३	तृंधु	२१ । ४४
तूतुजिः	२१ । ४३	तेजः	६ । २१
तूतुमाकृषे	४० । ५८	"	२१ । ४३
तूयम्	६ । २२	तोकम्	१३ । ८
"	२१ । ४५	तोका	१३ । ८

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
तोदः	३६ | ४७	दक्षः	१८ | २६
तोशम्	६ | ३२	दघ्नोति	२२ | ७
तौरयाणः	४० | ५४	दध्याति	२२ | ७
त्यजः	१८ | ३८	दत्रम्	७ | ६
त्वः	५१ | ४	दद्धि	२४ | १६
त्वचः	१८ | २५	दधिक्राः	१० | ३३
त्वष्टा	२ | १०	,,	३ | २०
,,	३ | २०	दधिक्रावा	१० | ३३
,,	५ | ३६	दध्यङ्	५ | ३६
त्सरति	२२ | ३	दनः	४८ | १२६
त्वा	३६ | १४	दभ्नोति	२२ | १०
दंसः	१६ | १५	,,	२६ | २२
दंसयः	२१ | २५	दमम्	१४ | १३

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
„	५२ । १	दीदयति	२६ । २४
दंस	२० । ४०	दीधितयः	७ । १०
दमूनाः	२४ । २	„	१६ । १४
दयते	३० । ३	दीयति	२२ । ६
„	२५ । १४	दुन्दुभिः	२ । १२
दाति	२५ । २२	दुरितम्	४३ । ८५
दाशान	३६ । १८	दुर्गाणि	२० । ३६
दाशति	२५ । २२	दुर्याः	२० । ३६
दिगृन्	१६ । ३०	दुवस्यति	२४ । १७
दिनम्	८ । ११	दूतः	३७ । ३१
दिवा	८ । १२	„	४७ । ११८
दिविष्टिषु	४६ । १११	दूरेअन्ते	६ । ३
दिवेदिवे	८ । २२	दृभिः	६ । १६

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
देवताता	१९ । १६	द्युम्न	२१ । ४५
देवपत्न्यः	४ । २६	द्युति	२१ । २४
देवयवः	१२ । ५	द्युमत्	२१ । २४
देवाः	५ । २८	द्युम्नम्	१० । ३६
देवाध्या	४१ । ७०	[illegible]	१६ । ४४
देवी (ऊर्णाहुती)	२ । १४	द्योतना	८ । १३
देवी (जोष्ट्री)	२ । १४	द्यौः	८ । १२
दैव्याहोतारा	२ । १०	द्रवति	२२ । ४
दोधति	२६ । ५४	द्रवत्	२१ । ४४
दोषा	८ । ११	द्रवति	२२ । ४
दौर्गहः	१० । ३४	द्रविणम्	१८ । २७
द्यावापृथिवी	८ । १२	[illegible]	२० । ३६
द्युः	८ । १२	द्रविणोदाः	२ । ८

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
ध्याति	२२ । ४	धम्मा	३८ । ३८
धुवमाः	२ । १२	धन्वाति	२१ । ७
ध्रुपदम्	४४ । ७	धमति	२२ । ८
ध्रुम्मति	२२ । १०	,,	२६ । २६
ध्रुवतः	११ । १	,,	२४ । ४५
धूणाति	२१ । २१	धमनि	१७ । २०
धूलाति	२२ । ४	धरुणाम्	६ । ३३
धारः	२ । ६	धर्णसिः	३८ । ६७
धिता	२८ । ३५	धवाः	२१ । १
धिवर्दा	४७ । ११७	धवाति	२२ । ५४
धनुः	२ । १२	धसम्वतु	१० । २०
धम्ब	७ । ७	धाता	४ । २१
,,	३८ । ३६	धारा	१७ । १८

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
आवाति [illegible]	२२ । ७५	[illegible]	१७ । [illegible]
[illegible]मासि:	२० । ५८	अमशि:	२२ । ५१
[illegible]गया	१७ । २०	आति	२२ । ५४
[illegible]षद्दे	६ । १	अयति	२२ । ५३
[illegible]	१६ । १५	ध्राति	२२ । ५३
[illegible]	१७ । २६	अुवाति	२२ । ५७
[illegible]तयः	१६ । २३	असति	२२ । ५२
[illegible]ीरः	१३ । ३६	[illegible]रति	२६ । १७
[illegible]नयः	१० । ८	[illegible]त	२६ । ४
[illegible]ुरा	१६ । ११	नसन्ते	१५ । ५६
[illegible]र्वति	१६ । ३६	नाकिः	२६ । ३
धना	१७ । ३०	नकिम्	२६ । ३
[illegible]तुः	३ । २४	नक्ता	८ । १५

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
नचाति	[illegible]	नमः	५६ [illegible]
,,	२६ [illegible]	,,	१०६ [illegible]
नन्ददामम्	६१ [illegible]	नमते	२६ [illegible]
नाहपति	२३ [illegible]	नमन्वाह	१० [illegible]
नदः	[illegible]	नमसी	६ [illegible]
[illegible]	११ [illegible]	नमः	१० [illegible]
नदति	२२ [illegible]	,,	१८ [illegible]
नदतु	१६ [illegible]	नमस्यति	१४ [illegible]
नद्यः	२ [illegible]	नम्या	८ [illegible]
,,	१६ [illegible]	नरः	११ [illegible]
नना	१७ [illegible]	,,	१९ [illegible]
ननात्	१६ [illegible]	नराधिप	५ [illegible]
नप्त्री	६ [illegible]	नवते	२२ [illegible]

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
नश्यद्	१५ । ७	निवुम्पुणः	१० । ५६
नवेशाः	१२ । ३	निरयम्	१५ । ८
नम्यम्	१५ । ७	निवोशते	२६ । २७
नयतु	२३ । ११	निधा	३४ । ८
नमते	२१ । ८	निवर्हयति	२७ । ४८
नसन्त	३५ । ३	नियुतः	११ । ३६
नहुषः	११ । २	निषुत्वान्	१२ । ६
नाथः	४२ । १	विक्रीतिः	१ । ४
नादः	१२ । ४	निर्णिक्	१५ । ११
नाम	६ । २३	निवपन्तु	२६ । २७
नार्वः	११ । १७	निविद्	१७ । २०
नाड़ी	१७ । २०	निम्रुम्पाः	४६ । २५
निम्रुचः	१४ । ३	निष्पपी	३१ । १२

[illegible]	पृष्ठ श्लो॰	[illegible]	पृष्ठ श्लो॰
[illegible]	४० । ५८	[illegible]	५२ । ४५
नीवम्	२० । २६	नेमश्रितः	१६ । १४
नीरम्	६ । २१	नेमिः	१८ । ९६
तु	२१ । ३२	नौः	१७ । २०
[illegible]	२६ । १४	नौति	२४ । १४
नुकम्	२६ । १५	पक्तः	४२ । ८१
नूच	१६ । १८	पञ्चजनाः	११ । २
नूचित	१६ । १६	पड्भिः	१८ । १५
नूतनम्	१५ । ७	पत्यते	२४ । १५
नूतनम्	१५ । ७	पत्यायति	२४ । १५
नृम्णम्	१८ । २६	पतङ्गाः	१६ । ३४
[illegible]	२० । २६	पताति	[illegible]
नेमः	२० । ३८	पतिः	१२ । ६

प्रतीक पृष्ठ	पृष्ठ श्लो० प्रतीक पृष्ठ	पृष्ठ श्लो०
भ्यते [illegible]	२३ । १२ [illegible]क्षके [illegible]	१४ । ६
[illegible]पृथ्या [illegible]	४[illegible] [illegible]२४ [illegible]पराचेः [illegible]	१४ [illegible] ५६
उपदिः [illegible]	४० [illegible]५५ [illegible]तः [illegible]	१४ [illegible]
[illegible]न्त्यन्ति [illegible]	६४ । १४ [illegible]रागरः [illegible]	४६ । १६८
[illegible]पनार्थिनः [illegible]	२४ [illegible] [illegible]	१८ । [illegible]
[illegible] [illegible]	२३ [illegible]२२ [illegible]	४० [illegible]
[illegible] [illegible]	५८ । [illegible]२ [illegible]परित्यज्य [illegible]	२५ । [illegible]
[illegible]	५८ [illegible] [illegible]परिक्षेप [illegible]	२३ [illegible]
[illegible]	२० [illegible]८८ [illegible]	[illegible]
[illegible]	८ [illegible] [illegible]१५ [illegible]पूर्वन्यायः [illegible]	[illegible] [illegible]६
[illegible]	८ [illegible] [illegible] [illegible]	८ [illegible] [illegible]८
[illegible]	१० [illegible] [illegible]	२२ । [illegible]
[illegible]	२६ । [illegible]	२३ [illegible]

[illegible]	पृष्ठ	श्लो०	[illegible]	पृष्ठ	श्लो०
[illegible]	१०	[illegible]	[illegible]	४	[illegible]
[illegible]	१७	[illegible]	[illegible]	१६	[illegible]
[illegible]	१६	[illegible]	[illegible]	१०	[illegible]
[illegible]	२८	[illegible]	[illegible]	१०	[illegible]
पवित्रम्	६	[illegible]	पिनाकम्	४२	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	६	[illegible]
पाकः	१५	[illegible]	पिष्टम्	१५	[illegible]
[illegible]	२०	[illegible]	[illegible]	२२	[illegible]
[illegible]	१८	३५	[illegible]	२४	[illegible]
[illegible]	४१	[illegible]	[illegible]	३८	[illegible]
पादुः	४	[illegible]	[illegible]	३८	[illegible]
पार्वत्यः	१०	[illegible]	पुरन्ध्री	१	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	पुरीषम्	६	[illegible]

[illegible]	पृष्ठ	श्लो०	[illegible]	पृष्ठ	श्लो०
पुरु	१४	४	पुष्णाति	२४	१५
पुरुमीढ्य	६	२०	पृश्नीव	२५	२२
पुष्करयोः	४	२१	पृणाति	२५	२१
पुलकाश्रमः	४२	७५	पृतनाः	११	२
पुष्करम्	७	७	,,	१६	६१
पूजयति	२४	१४	पृतनाज्यम्	१६	३१
पूरवः	११	२	पृत्सु	१६	३१
पूर्णम्	६	३२	पृथिवी	७	७
पूर्वि	२४	१८	,,	२	१२
पूर्व्यम्	१४	७	,,	४	१२
पूषा	९	४	पृथुज्रयाः	१८	४०
पृक्ष	२०	३८	पृथ्वी	६	४
पृक्षे	१६	३१	,,	६	२

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
पूश्विः	४१ । १	प्रतिष्ठा	१४ । ११
पूत्रयः	११ । ३४	प्रतीच्यम्	१५ । ८
वेनयति	२२ । ७२	प्रत्नम्	१४ । १७
पेगः	७ । ६	प्रदिवः	१४ । ७
ग	२४ । १७	प्रघने	१६ । १७
पेंहः	१० । २२	प्रपिद्रे	५२ । ४५
पौंस्यम्	१८ । १७	प्रयः	६ । ६४
पौंस्यं	१६ । ३१	प्रनसे	२१ । ७
प्रकल्पितम्	४३ । ७६	प्रयथाः	१४ । ७
प्रभा	१३ । ८	प्रांशुः	२१ । ४४
प्रमातिः	१६ । १६	प्लयसे	२२ । ७
[illegible]	४ । ३१	प्सरः	१५ । १०
प्रनडस्तु	४६ । १०५	प्सांत	२२ । ३१

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
स्तुः	११४ । [illegible]	कहेणा	४७ । [illegible]
कयालि	[illegible]	अहिः	२ । [illegible]
आलिगः	६ । [illegible]	[illegible]	७ । [illegible]
बहिष्ठः	१३ । [illegible]	[illegible]	६ । [illegible]
अकुरः	४४ । [illegible]	श्रीदपद	१३ । ३
बाह्	१७ । [illegible]	अक	८ । [illegible]
ज्ञात	४८ । [illegible]	बलाहक	८ । [illegible]
ब्यलः	३८ । [illegible]	बालिशानुः	६ । [illegible]
आगधुः	१६ । [illegible]	ब्रहुले	[illegible]
प्रस्नीत	२४ । [illegible]	बाष्पः	१८ । ३६
बन्धाम	२५ । ३३	बाहु	३५ । [illegible]
प्रभाविन	२५ । ३२	बिस्यामि	१२ । ७
प्रबुत्य	६ । ३६	बीनम्	११ । [illegible]

शब्द	पृष्ठ श्लो०	शब्द	पृष्ठ श्लो०
बुन्दः	४६ । १०६	भगः	४३ । २५
बुसम्	६ । २६	[illegible]	१६ । १५
बृबदुक्थ	४३ । १०८	भनाति	२४ । ४८
बृबूकम्	६ । २६	भन्दिष्ट	२६ । ४४
बृहत्	१२ । १	भन्दते	२४ । ६६
बृहस्पतिः	३ । ११	भन्दनाः	२७ । ६१
बेकनाटाः	४६ । १०६	भरताः	१३ । ५४
बेकुराः	१५ । २१	भरित्रे	१६ । २६
ब्रध्नः	१० । ३४	भरेः	१० । १६
"	११ । ११	भर्मः	७ । ६
ब्रह्म	३० । ३६	भर्वति	१५ । ३१
"	२० । ३१	भविष्यत्	६ । ३१
ब्रह्मणस्पति	१ । २६	भसथः	२४ । ६

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
भाग्यशीकः	४१ । ७५	भूः	७ । ७
भानुः	८ । १२	भूमः	३६ । २१
भामिः	२६ । २५	भूतम्	६ । ४
भामः	१८ । ३८	भूमिः	६ । ४
भारती	१७ । १८	भूरि	१४ । ४
[illegible]	६ । ३	भृगवः	४ । २१
भास्वती	८ । १२	भूमिः	४८ । ३१
भास्वरयः	१० । २	भेषजम्	६ । ३४
भुरण्यति	२१ । २४	[illegible]	१८ । ३४
भुरण्युः	२१ । ३४	भोजि	१६ । ३४
भुरिजौ	१५ । १२	भोजनम्	३० । ३१
भुवनम्	२० । २४	भ्यसते	४२ । ४
भूः	१ । ४	भ्रमति	१२ । २

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
आजिः	२६ । २४	मदति	२३ । ६२
आशिः	२६ । २४	मदोमहि	२४ । ६८
आश्यति	२६ । २४	मधु	६ । ३६
श्रीणाति	२६ । २५	मध्या	२५ । ६०
श्वसिति	२६ । २५	मनश्चित्	१२ । ८१
मेहते	२५ । २२	मनामहे	२४ । ६८
मक्षु	२१ । ४४	मनीषिणः	१२ । ६३
मखः	११ । १६	मनुः	५ । ३६
मघम्	१६ । ३५	मनुष्याः	११ । ६२
मज्मना	१८ । २७	मन्मपते	२४ । १६
मण्डूकाः	२ । ११	मन्दिरः	२६ । ४४
मतयः	१२ । ३	मन्दते	२४ । ११६
मत्सराः	१२ । ५	मन्थी	१६ । ६२

५

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
मेन्दू	२५ । १५	मरीचिश्रीः	७ । १०
मन्द्रयते	२४ । १६	मरुत्	६ । ५
मन्त्रः	१७ । १६	,,	१५ । १०
मन्द्राजनी	१७ । १६	मरुतः	१५ । ६
मन्महे	२३ । २८	,,	१२ । ५
मन्धाता	१२ । ३	,,	४ । १२
मन्यसे	२५ । २१	मर्त्यः	११ । १
[illegible]	२२ । २३	मर्त्या	११ । १
मन्युः	१८ । २८	मर्दीति	२२ । ५
[illegible]	२ । २०	,,	१७ । २८
ममसत्यम्	१६ । २४	मर्याः	११ । १
मयः	१८ । २४	मलिम्लुचो	१३ । ७
मयूखाः	७ । २१	मल्मलाभवन्त	२१ । १२

शब्दः	पृष्ठ श्लो०	शब्दः	पृष्ठ श्लो०
महः	९ । १२	मायते	२४ । १८
मह्रू	९ । १२	माया	१७ । २२
[illegible]	१२ । [illegible]	मायुः	१७ । २०
महयति	२४ । [illegible]	मायुकः	१४ । १
महायते	१६ । २०	माहि	२२ । १
माहिषः	१२ । १	माहिनः	२२ । २
मही	६ । ४	मित्रः	३ । २०
[illegible]	१७ । २१	[illegible]	५ । २७
[illegible]	१० । २७	मिनाति	२२ । ८
[illegible]	९ । १	[illegible]	२१ । २६
माश्चित्व	१० । २२	मिनोति	२२ । ८
माकिः	२६ । १२	मिमीहि	२४ । ३६
मागधः	१० । १०	मिमीहि	२४ । २६

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
मिथ्यार्ति	२२ । ७	मेहना	३४ । २१
मोदुष्	३६ । २५	मौर्वी	८ । २५
मीढ्	१६ । ३१	म्यक्षति	२२ । १
मुर्धवान्	१६ । ७	यक्षः	५ । १०
मूरः	३४ । ४	[illegible]	११ । ११
मृध्रः	१६ । १२	यतते	२२ । ६
मेघः	८ । १८	यतस्रुचः	१२ । ५
मेषः	११ । ११	यथा	२६ । १४
मेधा	२० । ११	यद्वः	११ । २
मेना	१३ । २०	यन्नारः	२४ । १८
[illegible]	३२ । १	यन्मि	२४ । १८
मेतिः	१८ । २६	यमः	३ । १६
मोकिः	१४ । २०	[illegible]	४ । १२

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
यमी	४ । २३	यादृशिमन्	४५ । ६८
यंम्या	८ । १६	यामि	२४ । १८
यंम्याः	१० । २८	युगत्	११ । ४५
यंथाः	६ । २३	युष्याति	२२ । ५
,,	२० । २१	योक्त्रीणि	१६ । १४
,,	२० । २८	योजनानि	१६ । १३
यहः	६ । २४	योनिः	१० । २८
,,	१८ । २१	,,	२० । २६
यहुः	१३ । ८	योविष्ठ	२२ । ६
यकः	१३ । २	यौति	२४ । १४
यतयाति	२६ । २१	रंसु	४४ । ६३
याति	२२ । ४	रंहति	२२ । ६
यादुः	६ । २४	रजः	८ । १५

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
रजः	२०	४०	रम्यः	५२	२
,,	३५	१३	रयिः	६	३४
रजति	१२	८	,,	६०	४०
रजयति	२४	१४	,,	१६	१३
रजसि	६	२	रशनाः	११	१२
रञ्जयति	२३	१३	रश्मयः	७	१५
रणः	१६	३५	,,	४२	३
रत्नम्	१६	२५	,,	६	२४
रथः	२	१३	,,	२०	१८
रथयति	२२	६	रसति	२४	१४
[illegible]	८८	१२३	राका	४	२३
रभसः	३	१	राजनि	२३	१२
रम्याति	६	२६	राति	२५	२२

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
रात्रिः	२	१२	रिभ्वा	१२	६
राधः	२०	३६	रिक्त	१३	७
राम्या	८	११	रिरिड्ढि	२४	१६
रायः	२०	३६	रिरीहि	२४	१६
राष्ट्री	१२	६	रिशादसः	४६	१४
रासाति	२५	२२	रिहति	२४	१५
रासभद्वन्द्वम्	११	२५	रिहाणाः	१२	६
राश्यिनः	४७	११५	रुक्	१६	२४
रिक्थम्	१६	३५	रुक्म	७	५
रिक्ता	१२	६	रुचानाः	१०	३६
रिणानि	११	६	,,	४२	७५
रिपः	६	४	रीयते		
रिपुः	१२	६	रुद्रः		

[illegible]	पृष्ठ श्लो॰	[illegible]	पृष्ठ श्लो॰
रुद्रः	१ । २	रोदसी	४ । २४
"	३ । १६	"	२ । १४
रुशत्	४५ । १०२	रोधचक्राः	१० । २६
रूप	२६ । १४	रोधसी	६ । २
रेक्णः	१६ । २५	रोधस्वत्यः	१० । ३१
रेजति	२२ । ४	रोहितः	१० । २६
रेजते	४२ । ४	"	११ । ११
रेतः	६ । ३१	"	१० । ४३
रेभति	२३ । १३	रौति	२४ । १४
रेभः	१२ । ४	रौहिणः	६ । १६
रोदिः	२६ । २५	लजति	२२ । ८
रैवतः	६ । १६	लोटते	२२ । ७
रोदसी	१ । ३	लोठते	२ । ७

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
लोभम्	२१ । ४१८	वनर्युः	१३ । ४
लोहम्	७ । ६	वनस्पतिः	२ । ५०
वत्तः	२८ । ४०	वनुष्यति	२६ । २५
वचणाः	१० । ३०	"	१७ । ३१
वत्तुः	१७ । ३३	वनोति	२५ । ३१
वज्रः	१६ । ३६	वन्दते	२४ । १६
वञ्चति	२२ । १	वपुः	६ । २१
वतु	२६ । १४	"	१४ । १०
वधः	१८ । ३६	वभ्रकः	१४ । ३
"	१६ । ३६	वम्रीभिः	५२ । ३
वध्रः	१० । ३०	वयः	२० । १८
वनम्	७ । ४१	वयुनम्	१५ । २६
"	६ । ३१	"	१७ । २१

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
वयुनम्	२६ । ४८	वसंतचे	२२ । १
वराहः	८ । १८	वर्पः	१५ । १०
,,	३८ । ३७	वर्म	२० । ४०
वराहेदः	१८ । ३७	वर्वः	१० । २६
वरिवः	१६ । ३५	वल्गुः	१७ । २१
वरुणः	३ । १६	वल्गूयति	२३ । १३
,,	५ । २७	ववाधिथ	१३ । २
,,	४ । २५	वव्रः	२१ । ४१
,,	५ । ३०	वव्रिः	१५ । १७
वरूथम्	२० । ४०	वशिष्ठः	४ । २२
वर्गः	१८ । २६	वशिम	२५ । २१
वर्चः	२० । २८	वष्टि	२५ । २१
वर्षा	२६ । १४	वसुः	५ । २६

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
वसुः	२०	२६	वाज	२०	३८
वसवः	७	११	वाजगन्ध्यः	४०	५२
"	१	३	वाजपस्त्यः	४०	५२
वस्तोः	८	१२	वाजयति	२४	१४
वस्वी	८	१५	वाजसातौ	२६	३२
वहते	२२	८	वाजिनी	८	१३
वह्नि	१०	३३	वाजिनीवती	८	१३
वाः	६	२१	वाजी	१०	३१
वाक्	१७	२१	वाजे	१६	२४
"	४	२२	वाञ्छति	२५	२१
वाघतः	१२	३	वासः	१७	१८
"	१२	५	वाणीः	१७	१६
वाचस्पतिः	३	१६	वाणीची	१७	१६

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
भ्रातः	२ । ४०	त्राहः	३५ । १५
भ्रातंरहा	२१ । ४५	त्राहिष्टः	३८ । ३१
भ्रातापयम्	४८ । १२२	त्रिखादः	१६ । १०
भ्राति	२२ । ६२	त्रिप्रः	१२ । ३
भ्रामः	१५ । ५६	त्रिचेष्ट	२५ । २०
भ्रायुः	२ । १६	त्रिपर्णिः	२५ । ३६
भ्रारिः	६ । २१	त्रिनामाता	४२ । ८२
भ्रार्यम्	३७ । ३१	त्रिदयः	१८ । ३६
भ्रावश्यान्	३७ । ३०	त्रिदवानि	१६ । १६
भ्राशी	१७ । ५६	त्रिद्रधे	२४ । ७
[illegible]	२६ । २८	त्रिधाता	१२ । ३
भ्रासरम्	८ । २२	„	४ । २१
भ्रारतोग्यतिः	२ । १६	त्रिप्रमति	२४ । १७

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
विनङ्गृसौ	१५ । ११	विरप्शी	११ । १
विपः	१६ । १२	विवस्वन्तः	११ । २
"	१२ । ३	विशाकु	१६ । ३०
		विशासवि	२४ । १७
विपन्यवः	१२ । ३	विशः	११ । ६
विपश्चित्	१२ । ३	विश्वम्	१४ । ४
विपा	१७ । २१	विश्वकर्मा	३ । ३०
विपाट्छुतुद्री	३ । १५	विश्वचर्षणिः	२५ । २३
विप्रः	१२ । ३	विश्वरूपाः	११ । ३५
विभावरी	८ । १४	विश्वानरः	४ । ४६
वियत्	७ । ७	"	५ । २७
वियातः	२६ । २६	विश्वेदेवा	५ । २८
विरुते	३७ । २८	विषाग्धि	१ । ३

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
विपम्	६ । २१	वीडु	१८ । २१
विपिष्ठि	२२ । ६	वृत्त्	१८ । २१
विपुलः	२१ । ३६	वृक्तः	१६ । २६
विष्टप्	४२ । १	”	२२ । ७
विष्टी	१६ । ३५	”	२६ । ४६
विष्णुः	१६ । ३६	वृक्तबर्हिषः	१२ । ५
”	२६ । ४८	वृजनम्	१८ । २१
विश्पतः	४८ । २२	वृणक्ति	२६ । २१
विस्रुहः	४२ । ८२	वृतम्	२० । ३१
विहाया	११ । ४	वृत्र	६ । १६
वीजम्	२२ । ८	वृत्रम्	२० । ३१
वीरीटे	४० । ६०	वृत्रतूर्ये	१६ । ३२
वीरुधः	४३ । ७६	वृन्दम्	४१ । १

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
वृश्चिकः	२६ । २७	वेलानि	२४ । २१
वृषाङ्क	६ । १६	„	२२ । ७
वृषभः	२ । १२	वेलनि	२४ । १५
वृषाकपिः	५ । २५	वेषः	१६ । १५
वृषाकपायी	५ । २६	वेवेष्टि	२४ । २२
वेणि	२५ । २१	वेगाति	२४ । २१
„	२५ । २३	वेगः	१६ । १५
„	२२ । ७	वेतसः	५२ । ३
वेदः	१८ । २५	वैश्वानरः	२ । ८
वेधाः	१२ । ३	व्यधि	१८ । २८
वेनः	१२ । ३	व्यन्तः	३४ । ११
„	१६ । १६	व्यानशि	१४ । ४
„	४ । २१	व्योम	७ । ७

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
,,	७ । ६	शक्तिः	१६ । १५
,,	६ । २४	शक्म	१६ । १५
व्रमः	८ । १८	शक्वरी	१६ । १२
व्रजति	२१ । ७५	,,	२० । ३७
व्रणम्	११ । १५	शचिष्ठ	२४ । १६
व्रन्दी	४१ । ६७	शग्मम्	१८ । २४
व्रीडम्	२८ । २६	शची	१७ । २१
व्रातः	११ । १	,,	१६ । १५
व्राधन्	१४ । १	,,	१७ । ३२
व्रिशः	१६ । १३	शतम्	१४ । ४
शंयुः	३६ । ३२	शत्रा	१८ । २१
शंसति	२४ । १४	शब्दः	१७ । १८
शकुनिः	२ । ११	शम्	१८ । २५

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
शक्नोति	२९ । २६	शवानि	२२ । ८
शमी	१९ । १५	शवः	६ । २४
शय्यः	४१ । ६१	,,	१८ । २५
शाम्बरः	८ । १८	शशमानः	२३ । १३
शय्याम्	६ । २२	,,	४३ । ८०
,,	१८ । २६	शश्वत्	१४ । ५
शरणम्	२० । ३६	शाखाः	१९ । १४
शशाङ्कः	४८ । १२६	शातपन्ता	१८ । २४
शर्धः	१८ । २५	शाशदानः	४१ । ८०
शर्म	२० । ४०	शिक्षति	२५ । २२
शर्या	१८ । १३	शिनामि	३४ । ४
,,	३८ । ४२	शिपिविष्टः	३६ । ४६
शर्वरी	८ । १५	शिये	४४ । ८६

[illegible]	पृष्ठ	श्लो०	[illegible]	पृष्ठ	श्लो०
शिमी	१६	१५	शुनम्	१८	२४
शिम्याता	१८	२३	शुनासीरौ	२	१४
शिरिणा	८	१६	शुभम्	९	२१
शिरिम्बि	४६	१०८	शुरुधः	४५	७६
शिग्रुः	१८	२५	शुष्मम्	१८	२६
शिल्पम्	१६	१५	शुघनासः	२१	४५
[illegible]	१५	१०	शूरसातौ	१९	३२
शिश्नम्	१८	२४	शूर्ता	२१	४४
शिशीते	३६	२०	शूषम्	१८	२६
शीभम्	२१	४४	[illegible]	१८	४२
शीरम्	३४	८	शृङ्गाणि	२१	२४
शु[illegible]	२१	४४	शृणाति	२६	९६
शुक्रम्	९	२१	शेपः	५२	३

[illegible]	पृष्ठ श्लो०	[illegible]	पृष्ठ श्लो०
शेवम्	१८ । २१	श्रयति:	२७ । २८
शेवृधम्	१८ । ३२	श्रद्धा	२ । १३
शेपः	१३ । ८	श्रवः	२० । ३६
शोकी	८ । १५	[illegible]	२० । ३१
शोचति	२६ । २४	श्रायन्तः	४३ । ८१
शोचिः	२१ । ४३	श्रुष्टी	१४ । ८६
श्चोतति	२२ । ६	श्लयति	१७ । २८
श्मशा	३६ । ४७	श्लोकः	१७ । १८
श्यावाः	११ । ३५	श्वघ्नी	११ । ६७
श्यावी	८ । १५	श्वसति	१६ । १७
श्येनः	४ । २१	श्वसिति	१६ । २७
श्येनासः	११ । ३४	श्वात्रानि	१२ । ८
श्नथ्	१७ । १७	श्वात्रम्	३६ । ३५

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
सं	१७ । ३३	सचति	२२ । ३७
संत्या	८ । १६	सचते	५२ । ४
संस्कृति	२२ । ६	सचा	३८ । ४०
संपत्	१६ । ३३	सत्	६ । २२
संयुगे	१६ । ३३	सतः	५२ । २
संव्रतः	१६ । ३३	सतीनम्	६ । २५
संवीत	२२ । ३	सत्यम्	६ । २४
समरः	७ । ८	सत्रा	१७ । १७
सङ्काः	१६ । ३३	सदनम्	६ । ३३
सङ्ख्ये	१६ । ३३	सदसी	६ । १
सङ्गये	१६ । ३३	सद्मनी	६ । २
सङ्गमे	१६ । ३३	सदान्वे	४८ । १२४
सङ्गो	१६ । ३३	सद्म	६ । २६

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
सध्र	१६	३२	समनम्	१६	३३
,,	२०	३६	समनीके	१६	३४
सनाभयः	१९	१४	समरणे	१६	३५
सनुतः	१५	८	समर्ये	१६	३२
सनेमि	१४	९	समः	४१	९३
सपाति	२४	१७	समितिः	१६	३१
सपर्यति	२४	१७	समीके	१६	३४
सप्तऋषयः	७	११	समुद्रः	७	८
,,	५	२९			
सप्तर्षयः	५	२८	समोहे	१६	३२
सप्तिः	१०	३२	सरण्युः	५	२९
सप्रथाः	४३	७७	सरमा	४	२३
सबाधः	१२	५	सरः	१७	१८
समत्सु	१६३	२	,,	९	२४

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
सरण्यात्	३	२०	सविता	३	२०
सरस्वती	१७	१६	"	४	२५
"	४	२३	सर्वामोति	४१	७२
सरस्वत्यः	६	३३			
"	१०	३१	सश्चति	२२	२
सरितः	१०	२६	ससम्	२०	३८
सर्गाः	६	२३			
सर्गीकम्	६	२५	"	३८	३४
सर्पति	२२	१	सस्ति	२७	२६
सर्वम्	६	२२	सस्निः	२७	३०
सर्वसृते	२२	७	ससाति	२२	१०
सर्वलूकम्	४२	६८	सस्रुतः	१०	२६
सलिलम्	१०	२७	सस्रः	१५	८
"	१४	४	सहः	६	२४
सवनम्	१६	१६	"	१८	२६

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
सहस्रम्	१४	४	सीम्	४१	६२
साचिवित्	२१	४४	सीयते	२२	५
साध्याः	७	१०	सीराः	१०	१८
साध्यदेवाः	५	२८	सुकम्	२६	१६
साधकः	१८	२७	सुषेम	६	२१
सिनम्	२०	३८	सुखम्	१८	२३
,,	३८	४०	सुग्म्यम्	१८	१४
सिनीवाली	४	२३	सुतः	२०	१८
सिन्धवः	१०	३०	सुतुकः	२६	२०
सिरा	१०	२७	सुदत्रः	३४	७२
सिषक्तु	५२	४	सुदिनम्	१८	२४
सिस्राते	२३	१०	सुनीथः	१५	६
सीनम्	२०	३८	सुपर्णाः	४	२१

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
सुपर्णाः	७ । ११	सूनृताः	८ । १४
,,	११ । १४	,,	२० । ३८
सुपर्णौ	१७ । २१	सूनृतावती	८ । १४
सुप्रायणाः	३६ । १५	सूनृतावरी	८ । १४
सुमत्	४५ । ६६	सूरिः	१२ । ४
सुम्नम्	१८ । २४	सूर्ते	४० । ६०
सुम्नावरी	८ । १३	सूर्यः	४ । २५
सुषिते	१५ । १२	सूर्या	५ । २६
सुविदत्रः	४४ । ६२	सृकाः	१६ । २६
सुशिप्रः	४४ । ८६	सृविः	४१ । ११
सुदः	२१ । ४१	सृप्रः	४४ । ८६
सूनरी	८ । १४	सेधति	२२ । ४
सूनुः	१३ । ८	सोमः	४ । ३१

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
सोमः	५	१०	स्नेहयति	२६	२७
सोमानम्	४४	८७	स्पृधः	१६	३१
स्तामुः	१२	४	स्फुरति	२७	२८
स्तिपाः	४४	८६	स्फुलति	२७	२८
स्तिया	४३	८५	स्यन्दते	२२	१
"	४३	८५	स्यन्द्रासः	१८	२७
स्तुप्	१२	४	स्यमति	२२	१
स्तृणाति	२६	२६	स्यूमकम्	१८	२४
स्तृभिः	५२	१	स्योनम्	१८	२४
स्तोभति	२४	१	स्रंसति	२२	७
स्तौति	२४	१४	स्रवति	२२	७
स्नथयति	२६	२७	स्रवन्तिका	१०	३१
स्नेहति	२६	२७	स्रोतः	६	२५

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
स्रोत्याः	१० । २८	स्वरति	२२ । २
स्वः	६ । २२	,,	२४ । १५
स्वः	५३ । १	स्वसराणि	८ । १२
स्वच्छा	३६ । ४७	,,	४१ । १७
स्वदति	२४ । १५	,,	२० । ३६
स्वधा	६ । २१	स्वसारः	१६ । १४
,,	२० । ३८	स्वादः	१० । २६
स्वधितिः	१६ । २६	स्वस्तिः	४ । २४
स्वधे	१ । १	स्वाहा	१७ । १६
स्वनः	१७ । १८	स्वाहाकृतयः	२ । ६
स्वपिति	२७ । २६	स्वृतीकम्	६ । १५
स्वयम्भुः	७ । ७	हंसासः	११ । ३४
स्वरः	१७ । १८	हनति	२२ ।

	पृष्ठ	श्लो०		पृष्ठ	श्लो०
ध्नन्ति	२२	३	,,	१०	२६
हन्तात्	२२	६	,,	११	३१
हन्मसि	२१	१०	,,	११	१४
हयः	१०	३२	हरी	११	३१
हयाति	२२	६	हर्म्यम्	२०	४०
हयन्तात्	२२	६	हर्यसि	२२	३
हरयाद्याः	४०	५१	हर्यति	२५	२१
हरः	२५	१६	हविः	६	२२
,,	२१	४३	हविर्धाने	२	१४
,,	१८	२८	हस्तघ्नः	२	११
हरिः	११	१	हासमानम्	३७	३४
हरस्वत्य	१०	३१	हिकम्	२६	१३
हरितः	७	६	हिनोत	४१	१०३

	पृष्ठ श्लो०		पृष्ठ श्लो०
हिमा	८ । १५	,,	१६ । १६
हिरण्ययम्	७ । ५	ह्रस्वः	१४ । ३
हिरण्यवर्णाः	१० । ३०	ह्वयते	२४ । १५
हिरुक्	१५ । ८	ह्वरः	१८ । २८
हुरश्चित्	१२ । ७	ह्वरति	२५ । २३
हृणिः	२१ । ४३	ह्वार्या	११ । ३४
,,	१८ । २८		
हृणीयते	२६ । २५		
हेतिः	१६ । ३०		
हेम	७ । ५		
,,	६ । २३		
हेळः	१८ । २५		
होत्रा	१७ । २०		

शुभम्

इति ।

शुद्धिपत्रम् ।

शुद्धम्	अशुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ ।
सिन्धुः	सिन्धु	४	१२
ऋतस्ययोनिः	ऋतस्य योनिः	१०	३
ऋतु	ऋतु	११	७
वेकुरा	वेकुरो	१७	६
वाचो	वचो	१७	१०
स्तनस्नरः	स्तनस्तरः	१८	५
सचति	चसति	२२	१५
विद्रथे	विद्रथे	३०	३
सोमो अश्वाः	सामोश्चाः	३०	१४
पङ्क्तिभिः	पङ्क्तिभिः	३१	१
पदि	पदिः	३१	६

शुद्धम्	अशुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ।
रसिन्वती	रि सन्वति	३२	१
बृन्दं	वृंदं	३२	१६
बुन्दो	बुन्दो	३२	१६
तृच	नृ च	३६	४
निर्देशे	निर्दिशे	४१	२
अयर्यन्तो	अयेर्य्यन्तो	४१	६
मत्स्यात्तु	मत्स्या तु	४२	१५
मृतानि	मृतीनि	४३	१६
स्याद्	स्यदि	४४	१७
ये नाशयन्ति	येनाशयन्ति	४६	३
वाद्घुंपिका	वाद्घुपिका	४६	१२
मनाश्रितः	समाश्रितः	४७	१६
स्याद्	स्यद्	४८	२

शुद्धम्	अशुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ ।
गम्भीर	भारमु-	५६	११
गम्भीरो	गम्भीरा	५६	११
हरितो	हीरतो	६२	१५
वक्त्रयो	द कयो	६२	१७
यथेगार्यो	यथेगार्यां	६३	७
मनुष्यानि	मनुष्यानि	६३	१४
याथार्थ्यं	यथार्थ्य	६४	३
विभागेन	विभागन	६५	१६
नगागमं	नगागम	७५	६
जनहितं च	जनहितंश्च	७७	११
हिरण्यगर्भः	हिरण्यगभः	८०	२

द्वितीयपृष्ठे सप्तमश्लोकानन्तरं पञ्चमपृष्ठीयद्वात्रिंशत्तमः षष्ठपृष्ठीयत्रयस्त्रिंशत्तमः श्लोकश्च संनिवेश्यौ। तदनन्तरमयस्ताम्र, इतित्रिलोकीस्था देवता॥' इत्येतावान् पाठः सांनिवेश्यः।

सप्तमपृष्ठे द्विस्थाचकशब्दाः किरणाव।चकशब्देभ्यःपूर्वं पाठ्याः॥

